
BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE DÜRZİLİK*

Aytekin ŞENZEYBEK

Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

senzeybek4@hotmail.com

ÖZET

Araştırmamızın konusu, ortaya çıktığı 1017'den günümüze kadar Dürzî fırkasının kısa tarihçesidir. Fırka Mısır/Kahire'de ortaya çıktı. Ancak VI. Fatımi Halifesi el-Hâkim bi-Emrillah'ın ölümünden, ortadan kaybolmasından ya da gaybete girmesinden sonra fırka mensupları Suriye ve Lübnan'a göç etmek zorunda kaldı. Muktena Bahauddin'in 1042 senesinde davete giriş çıkışları yasaklamasından sonra Dürziler daha önce davete katılmış olan büyük aileler tarafından temsil edilmişlerdir. Fırka mensupları, tarih boyunca Ortadoğu siyasetinde kilit roller üstlenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Dürzi Fırkası, Muvahhid, Tarih, Fatimiler, Orta Doğu.

The Druze Sect From its Beginning Until Today

The subject of our research is a short history of the Druze sect from 1017 when it was founded until today. The sect appeared in Egypt, Cairo. But after the death or absence of the 6th Fatimid Caliph al-Hâkim bi-Emrillah, members of the sect were forced to immigrate to Syria and Lebanon. Muqtana Bahaduddin prohibited the admission to and exit from this faith in 1042. After this incident, Durzes were represented by tribes which had converted to this faith before. The members of the sect have undertaken key roles in politics of Middle East throughout history.

Key Words: Druze Sect, Muwahhidun, History, Fatimid, Middle East.

Giriş

Dürzîlik, VI. Fatımî Halifesi el-Hâkim bi-Emrillah'ın (375-411/985-1021) saltanat yıllarının son dönemlerinde tarih sahnesine çıkmış ezoterik bir fırkadır. Fırkanın inanç boyutu Hamza b. Ali tarafından belirlenmekle

---

* Bu makale Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılmış olan *Dürzîlik, Doğuşu ve Temel Prensipleri* isimli yüksek lisans tezimizin bazı bölümlerinin özetlenmesiyle oluşturulmuştur.

birlikte, bu inançları insanlara açıklayarak davette bulunan ilk şahıs olan Neştekin ed-Derezî'nin ismine nispetle Dürzîlik olarak tanınmıştır.

İnançları yönünden fırkayı şu şekilde tanımlayabiliriz: Dürzîlik, Hamza b. Ali tarafından çerçevesi çizilen, Muktena Bahaüddin tarafından felsefi ve ilmi temelleri ikame edilen; Tanrı'nın lâhûti ve nâsûti (insani) olmak üzere birbirinden ayrılmaz iki yönü bulunduğu; lâhûtu sınırsız olan Tanrı'nın cismani âlemin yaratılmasından itibaren 72 defa, insanları zatı hakkında bizzat kendisi bilgilendirmek gayesiyle yeryüzünde tecelli ettiğine; Tanrı'nın ilk yarattığı varlıklar olan ruhani hududun -tıpkı Tanrı gibi- cismani âlemde farklı nâsûti suretlerde zuhur ettiğine; fırkanın ortaya koyduğu tevhid akidesinin cismani âlemin yaratılmasından bu yana ortaya çıkmış olan bütün dinlerin ve mezheplerin özünü teşkil ettiğine; Dürzîliğin ilanı ile birlikte bütün dinlerin özünü teşkil eden asıl inancın (gerçek tevhid akidesinin) ortaya çıkması sebebiyle hükümlerini yitirdiğine; insan bedenini bir gömlek olarak kabul edip insan nefislerinin, cismani âlemin yaratılışından kıyamet gününe kadar pek çok gömlek içerisinde göç yoluyla varlığını devam ettireceğine; kıyametin, yaşadığımız dünyada, Tanrı'nın el-Hâkim bi-Emrillah suretinde ikinci defa tecelli ederek dünyanın yönetimini, hükümranlığını Dürzîlere vermesi şeklinde gerçekleşeceğine inanan bir fırkadır.

Dürzîlik, İsmaililik içerisinde neşet etmiştir. Bu sebeple itikadi görüşlerinin pek çoğu, bazı farklılıklar bulunmakla birlikte İsmailiyye fırkasının inançlarıyla benzerlik göstermektedir. Bunun yanında Dürzîlik, İsmaililiğin sırrilik prensibini de tamamıyla uygulamıştır. Ancak bu prensip, fırkanın açıktan davete başladığı 1017 senesi ile Muktena Bahaüddin'in davete giriş çıkışı yasaklayarak gaybete girdiği 1042 senesi arasında zaman zaman uygulanmamıştır. 1042'den sonra ise fırka, koyu bir gizliliğe bürünerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Makalemizde öncelikle tarih boyunca fırkaya verilen isimler ve bu isimlendirmelerin sebepleri ele alınmıştır. Ardından gizlilik prensibine dayalı olarak günümüze kadar varlığını devam ettiren fırkanın tarih sahnesine çıktığı 1017'den günümüze kadar olan zaman dilimi içerisinde geçirmiş olduğu evreler incelenecektir. Yine tarihte fırkayı temsil yönünden öne çıkan aileler ile bu ailelerin fırkanın varlığını sürdürme hususundaki katkıları ele alınacaktır.

I- İsimlendirme

Geçmişten günümüze kadar siyasi, itikadi ve ameli mevzularda toplumdaki genel kabulden farklı görüşler ortaya koyan topluluklar ya liderlerinin ya da bu düşüncenin önde gelen bir savunucusunun adıyla isimlendiril-

mişlerdir. İşte “Dürûz (Dürzîler)” olarak bilinen ve gizlilik prensibini esas alan bu topluluk da, kendileri dışındaki diğer insanları savundukları görüşler etrafında toplanmaya çağıran, bu gaye ile propaganda faaliyetlerine girişen Muhammed b. İsmail ed-Derezî (Dürzî) isimli daiye nispetle “Dürzîlik” olarak tanınmıştır.

Bununla birlikte herhangi bir görüş etrafında toplanan gruplar, çeşitli nedenlerle (örneğin bu isim küçültücü bir isim olduğu veya en temel görüşleriyle tanınmak istedikleri için) toplumda meşhur olan isimlendirmeyi kabul etmeyerek kendilerini farklı bir isimle tanıtır. İşte Dürzîler de ed-Derezî'nin kendi görüşlerinden saptığını iddia ederek “Dürzî” ismini reddetmiş ve kendilerini “birleyenler” anlamına gelen “Muvahhidûn” olarak isimlendirmişlerdir.

A- Dürzî/Dürûz

Dürzî kelimesi lügatte farklı yazılımlarda, farklı anlamlarda kullanılmıştır: *ed-Derzû*: Elbise pürüzü, elbisenin dikiş yerlerinden biri ve ona yakın bir anlama gelir. Çoğulu “Dürûz”dur. Bu kelime aslen Farsça olup sonradan Arapçaya uyarlanmıştır. Bitler ve bit yumurtaları için de “Benâtü'd-Dürûz” tabiri kullanılır.¹ Dünya nimetleri ve lezzetleri anlamına da gelmektedir. Dünya için “Ümmü Derz” denilir. *Derize'r-Racul ve Zerize: (Dâl ve Zel ile)* Dünya nimetlerine sahip olduğu zaman söylenir.²

İbnü'l-Arabî'nin şöyle dediği rivayet edilir: “Araplar, anası-babası olmayan çocuklar için “İbn Derze” derler. Bu tabir zina eden bir cariyeden meydana gelen ve babası belli olmayan çocuklar için de kullanılır. İnsanlar içerisindeki ayak takımı, sokak adamlarına “Evlâdü Derzat” denir. Fakirler ve garipler için de aynı tabir kullanılır.”³ Dürzîler Osmanlı ahalisi arasında “Terezîler” olarak bilinirlerdi.⁴

Fırkalar üzerinde incelemeler yapan âlimler Dürzî fırkasını, Ğulât-ı Bâtiniyye (Bâtiniyye mezhebinde aşırı gidenler)'den olan, el-Hâkim bi-Emrillâh'ın ulûhiyetine inanan, inançlarının özünde aynı olsalar da zahirde

¹ Bkz. İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut trz., 5/348; el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcü'l-Lüğâ ve Sıhahü'l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdülğafûr Attar, Mısır trz., 2/875.

² Bkz. ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arûs*, Beyrut trz., 4/36.

³ İbn Manzûr, a.g.e., 5/348.

⁴ İzmirli, İsmail Hakkı, “Dürzî Mezhebi”, *Dârü'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası (DİFM)*, c. I, sy. 2, s. 69.

İsmâiliyye fırkasından ayrılan ve -her ne kadar hoşlanmasalar da- Neştekin ed-Derezî'ye nispet edilen bir fırka olarak tarif ederler.⁵

Yukarıda lügat anlamını açıkladığımız “Dürzî” kelimesinin *dâl* harfinin zamme ve *râ* harfinin sükûn ya da *dâl* ve *râ* harfinin her ikisinin fethayla mı okunacağı hususunda tarihçiler ihtilâf etmişlerdir. Bu durum Dürzîlerle bağlantısı bulunan iki şahıs sebebiyledir:

Bunlardan birincisi, Muhammed b. İsmail ed-Derezî'dir. O, Fatımî halifesi el-Hâkim bi-Emrillâh'ın ilâhlık iddiasına çağrıda bulunanlardan biridir. Bu fırkayı, Dürzîlerin ilk vatani kabul edilen Vâdi't-Teym'de yaymıştır. Onun, Yahudi ve Mecusîlere eğilimi olduğu iddia edilir. Dürzîlerin onu öldürdüğü söylenir. “Neştekin ed-Derezî” ismiyle tanınır. Dürzîlere ismini verdiği iddia edilen ikinci şahıs ise “Ebû Mansur Anuştekin ed-Dürzî”dir. O, el-Hâkim bi-Emrillâh'ın komutanlarından biridir. Dürzî taifesinin birinciden ziyade ikinciden ismini aldığı söylenir. Dürzîler günümüze kadar Neştekin'e lânet edip Anuştekin'i yüceltmeye devam ettiler.⁶ Bu noktada belirtmemiz gerekir ki gerek *Resâilü'l-Hikme*'de ve gerekse fırka hakkında bilgi veren tarihi kaynaklarda bu iddiayı destekler nitelikte herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. *Resâilü'l-Hikme*'de Hamza b. Ali ile liderlik mücadelesine giren ve daveti ilan etmekte acele eden Neştekin ed-Derezî isimli bir şahıstan bahsedilmektedir⁷ ki bu şahsın yukarıdaki görüşte yer alan Neştekin ed-Derezî olduğu aşikârdır. Buna mukabil Risalelerde el-Hâkim bi-Emrillâh'ın komutanlarından biri olan Ebû Mansur Anuştekin ed-Dürzî isimli bir şahıstan bahsedilmemektedir. Fırka ile ilgili bilgi veren diğer tarih kaynaklarında da *Resâilü'l-Hikme*'de anlatılan olaylara benzer nitelikte ancak yazım farklılıklarıyla Neştekin ed-Derezî isminden bahsedilmektedir.⁸ Dolayısıyla yukarıdaki iddiada zikredilen Ebû Mansur Anuştekin ed-Dürzî ismi yalnızca Dürzîler tarafından sonradan

⁵ Bkz. el-Hatîb, Muhammed Ahmed, *el-Harekâtü'l-Bâtiniyye fi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Amman 1984, s. 199; Avâcî, Galip b. Ali, *Firakün Muasıra*, Cidde 2005, 2/591.

⁶ Bkz. eş-Şek'a, Mustafa, *İslâm bilâ Mezâhib*, Kahire 1989, s. 240; el-Büstânî, Butrus, “Dürûz”, *Dâiretü'l-Meârif (DM)*, Beyrut 1883, 7/671.

⁷ Bkz. *Resâilü'l-Hikme*, *el-Ğâye ve'n-Nasîha*, 10/92; *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'r-Rizâ ve't-Teslîm ilâ Kâffeti'l-Muvahhidîn ve ilâ Cemî'i men Şekke fi Mevlânâ Celle Zikruhü ve fi Veliyyihî Kâimi'z-Zemân 'Aleyhi's-Selâm (er-Rizâ ve't-Teslîm)*, 16/182; *es-Subhatü'l-Kâine*, 19/202.

⁸ Risalelerde anlatılan olaylarda geçen Neştekin ed-Derezî isminden el-Antâkî “Muhammed b. İsmail ed-Derezî” (el-Antâkî, Yahya b. Said b. Yahya, *Tarihu'l-Antâkî el-Ma'rûf bi-Silati Tarihi Ütîhâ*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, Trablus 1990, s. 334); el-Makrîzî “Ebû Abdillâh Anuştekin en-Neccari ed-Derezî” (el-Makrîzî, Takiyyü'd-Din Ahmed b. Ali, *İtti'âzü'l-Hunefâ bi-Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtîmiyyîne'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire 1996, 2/118); İbn Zâfir ise “ed-Derezî olarak bilinen Anuştekin el-Buhari” (İbn Zâfir, Cemalü'd-Din Ali, *Ahbâru'd-Düveli'l-Münkati'a*, thk. Andoria Ferre, Kahire 1972, s. 53) olarak bahsetmektedir.

ortaya atılan bir iddiadan ibarettir. Kanaatimize göre bunun sebebi fırka mensuplarının kendilerinin “mürted dâ” olarak nitelendirdikleri bir şahsa nispet edilmekten duydukları rahatsızlıktır.

Başka bir iddiaya göre, Dürzî kelimesi “Dreux” isminin muharref şeklidir. Bu iddiaya göre 586/1190 yılında Kudüs, Selahaddîn Eyyûbî tarafından fethedildiği zaman, bir Frenk (haçlı) alayının kumandanı olan Comte de Dreux’un yolu kesilerek Engaddi yakınında bulunan bir kaleye iltica etmek zorunda bırakılmıştı. Bu haçlılar, kırk sene boyunca Müslümanların müteaddit hücumlarına mukavemet ederek komşuları olan İsmaili ve civar kasaba halkları arasına karıştılar. Müslümanlara karşı aşırı bir kin besleyen Hıristiyanlarla, Sünni İslâm düşüncesi karşısında kendisini alternatif olarak gören İsmaililer birleşerek yeni bir cemiyet teşkil etmişlerdi. İşte bu cemiyet “Dreux” isminin muharref şekli olan “Dürzî” ismi ile bilinen topluluktur.⁹ Bu iddia ise müsteşrik araştırmacıların başta siyasi olmak üzere farklı gayelerle, özellikle batınî fırkaları Haçlılara dayandırma gayretinin bir sonucudur. Nitekim benzer iddiaların Nusayriler için de ileri sürüldüğü görülmektedir.¹⁰

Bazıları Dürzîliğin akaidle ilgili bir terim değil de askerlikle ilgili bir isim olduğunu iddia etmişlerdir. Bu konuda Mustafa eş-Şek'a, Selim Ebû İsmail'den naklen şöyle der:

“Dürzîler, İslâm himayesinde birbirini takip eden farklı isimler almışlardır. Rasulullah devrinde “Ensar ve Mü'minler” olarak, Rasulullah'tan sonra “Ali Şiası (Hz. Ali'nin tarafını tutan topluluk)” olarak, sonra “Şia-i Âl-i Muhammed (Hz. Muhammed'in ailesinin tarafını tutanlar)”, sonra “Câferiyye Şiası”, sonra “İsmâiliyye”, sonra “Muvahhidler”, sonra “Karamita (Karmatiler)”, sonra “Fâtımiler”, en sonunda da “Dürûz (Dürzîler)” olarak isimlendirildiler. Günümüze kadar bu son isimle tanınmışlardır. Bu isim ise, Anûştekin ed-Dürzî diye bilinen Emir Ebû Mansur'un sancağı altında savaşmalarından dolayı verilmiştir. Buradan hareketle bazıları Dürzîliğin akaidi değil, askeri bir nispet olduğunu ileri sürmüşlerdir.”¹¹

Dürzî toplumu kendilerinin “Dürzîler” olarak adlandırılmasından hoşlanmazlar. Buna sebep olarak, ed-Derezî'nin (ed-Dürzî), fırkanın gerçek müessesisi olarak kabul ettikleri Hamza b. Ali'ye isyan ederek kendi inançlarından

⁹ Bkz. Hitti, *The Origins of the Druze People and Religion*, s. 15; Tekindağ, M. C. Şehabeddin, “Dürzîler”, *İA*, İstanbul 1963, 3/666.

¹⁰ Bkz. Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul 2011, s. 585.

¹¹ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 242.

çıkışını, O'nun bir Muvahhid olmadığını ve bu sebeple de kendilerinin "Dürzîler" olarak isimlendirilmelerinin yanlış olacağını ileri sürerler. Kendilerinin "Dürzî" değil, el-Hâkim'i birleyen "Muvahhidler" olduklarını iddia ederler.

B- Muvahhidûn

"Muvahhid (birleyen)" Dürzî toplumunun kendini tanımlarken kullandığı ve benimseyip kabul ettiği bir isimdir. Bu isim aynı zamanda Kutsal Dürzî Risalelerinde de kullanılır.¹² Ancak buradaki "tevhîd (birleme)" Müslümanların ibadet ettiği Allah'ın birlenmesi anlamında değildir. Burada kastedilen mana el-Hâkim bi-Emrillâh'ın birlenmesindeki samimiyet anlamındadır. Hamza b. Ali "Mevlânâ'nın (el-Hâkim) birlenmesi Şehadeteyne bedeldir" demekle kendilerinin tevhîdden kastettikleri manayı açıklamaktadır.¹³

II- DÜRZÎ TARİHİ

A- Dürzî Toplumunun Menşei

Dürzî toplumunun etnik köken olarak hangi ırka dayandığı meselesi kesin olarak belirlenmiş değildir. "Çünkü Dürzîlerin zuhur ettiği dönemlerde yaşayan ve söyledikleri delil olarak kabul edilen tarihçiler bu konuda sessiz kalmışlardır. Dürzî inancının zuhuru ve yayılması hakkında ilk defa malumat veren ve Muhammed b. İsmail ed-Derezî'ye muasır olan tarihçi Yahya b. Said el-Antâkî etnik köken mevzuunda sessiz kalmıştır. Yine 635/1237 senesinde ölen ve Dürzîlerle ilgili bilgi veren Hıristiyan tarihçi Jerjus el-Mekîn (İbnü'l-Amid) de hiçbir açıklama yapmamıştır. İbnü'l-Esîr 632/1234, Ebû'l-Fida 732/1331, İbn Tağriberdî 874/1469 ve daha sonraları İbn Haldûn 809/1406, es-Suyûtî 911/1505, el-İshakî 1061/1650 gibi Suriyeli ve Mısırlı tarihçiler de Dürzîlerin menşei konusunda aynı şekilde sessiz kalmışlardır."¹⁴ Haliyle bu mevzuda ortaya konulan iddialar da kesin delillerle desteklenemediği için iddiadan ileri gidememiştir. Bununla birlikte mevcut iddialar incelendiğinde iki temel yaklaşımdan yola çıkıldığı görülmektedir: "Birincisi, Dürzî inançlarından ve Dürzî lider ve dailerinin etnik kökenlerinden yola çıkarak sonuç çıkarmayı deneyen yaklaşım. İkincisi ise, XI. yüzyıldan önce

¹² Bkz. Hüseyin, Muhammed Kamil, *Tâifetü'd-Dürûz Târîhuhâ ve Akâidühâ*, Kahire 1960, s. 6.

¹³ Bkz. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 278.

¹⁴ Hitti, *The Origins of the Druze People and Religion*, s. 12-13.

Dürzî bölgelerindeki yerleşimden, eski kabilelerin ve insanların göçlerinden yola çıkarak sonuca varmayı deneyen yaklaşım.”¹⁵

Dürzîler kendilerini *Arap* ırkından kabul ederler. *Arabü'l-Ârîbe*'den *Tenûhi* kabilelerine mensup olduklarını iddia eden Dürzîler, Tenûhiler'in hangi koluna mensup olduklarını açıklamazlar.¹⁶ Hitti, Dürzîlerin Arap ırkından olduklarına dair iddialarının hâkim bir Arap topluluğu içinde azınlıkta kalmamak endişesinden ileri geldiğini ileri sürmektedir.¹⁷

Dürzîleri etnik köken olarak *Fârisîlere* dayandıran iddia ise üç temel delile dayanmaktadır: a- Dürzî inancının müessisi olarak kabul edilen ve temel inanç esasları içinde kendisine kutsal bir yer edinen Hamza b. Ali gibi ilk kurucuların Fârisî olması. b- Dürzî inancında kullanılan dini sözcüklerin bir kısmının Farsça olması. c- Dürzî inançlarının yayıldığı yer olan Vadi't-Teym'in yerlilerinin 1017'den önce Fârisi etkilere boyun eğen homojen bir toplum olması. Bu bölgelerin Dürzî inançlarının ilk yayıldığı yerler olması bu delili güçlendirmektedir.¹⁸ Bu üç delilin yanı sıra bazı araştırmacılar, eski İran kavimlerinden Perslerin ve Medlerin inançları olan Mazdeizm ile Dürzîlik arasındaki benzerliklerden yola çıkarak Dürzîlerin bu kavimlerin soyundan geldiklerini ileri sürerler.¹⁹

Yukarıdaki iki görüşe ek olarak Avrupalılar tarafından kabul edilen ilginç bir iddia ise Dürzîlerin menşeinin Comte de Dreux'a dayandırılmasıdır: “Yüzeysel ve sadece tesadüfî olan fonetik benzerliklerin aldattığı, XVII. yüzyılda modern Dürzîlerin etkisiyle Avrupa'da kabul gören tuhaf bir hipotez Fransız ilim adamları tarafından kabul edildi. Bu iddiaya göre, Dürzîlerin menşei XII. asırdaki Haçlılar devrinde yaşayan ve bir Frenk (Haçlı) alayının kumandanı olan, Müslümanlarla yaptığı bir muharebe sonucunda bozularak bir dağa iltica eden, burada tahassun ederek civardan kız alıp maiyetini çoğaltan Comte de Dreux'a dayanır.”²⁰

Bu iddianın, XVII. asırda Dürzî toplumunu temsil eden Ma'noğulları'nın emiri II. Fahreddin'in *Loreinne* hanedanlığına mensup olduğu iddialarını ispat etmek için ortaya atıldığı ileri sürülmektedir. Bununla

¹⁵ Firro, Kais M., *A History of the Druzes*, Leiden 1992, s. 18.

¹⁶ Bkz. İzmirli, “Dürzî Mezhebi”, *DİFM*, c. I, sy. 2, s. 68; Bedevi, Abdurrahmân, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1973, 2/637.

¹⁷ Bkz. Hitti, *The Origins of the Druze People and Religion*, s. 14.

¹⁸ Bkz. Firro, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁹ Bkz. Tekindağ, M. C. Şehabeddin, “Dürzî Tarihine Dair Notlar”, *Tarih Dergisi (TD)*, İstanbul 1954, 7/144.

²⁰ Hitti, *The Origins of the Druze People and Religion*, s. 15-16.

birlikte bu iddia II. Fahreddin'den evvel papalık mahfilinde de biliniyordu. Nitekim Dürzîler, II. Fahreddin'den iki asır evvel (536/1141) Roma'da, papa tarafından bir Hıristiyan kolonisinden gelen elçiler gibi kabul edilmişlerdi. Muhtemelen Dürzîler bu tarihlerde Avrupa'da Haçlıların torunları olarak biliniyorlardı. Bu menkıbe, batılıların II. Fahreddin namına kaleme aldıkları bütün tarihlerde kayıtlıdır.²¹

Dürzîlerin menşei ile ilgili olarak ileri sürülen ancak fazla kabul görmeyen, ikinci derecedeki iddialar ise şunlardır: Bir kısım etnologlara göre Dürzîler, menşe itibarıyla eski Etiler'dendir. Henry Light, Dürzîleri menşe itibarıyla eski İsrailoğulları'na bağlar. Bunun yanında Dürzîlerin Anadolu Galatlarından neşet etmiş olduğu iddiaları da mevcuttur. Kimi etnograflar ise, Dürzîlerin Asurlular tarafından sürgün edilmiş barbar bir kavmin devamı olduklarını savunurlar.²²

Dürzîlerin kökeni hakkında ileri sürülen bir başka görüş ise bunları "Fenikeliler ile ve özellikle Eski Ahit'te I. Krallar 5:6'da sözü edilen ve Süleyman Tapınağı'nın yapımı sırasında Lübnan dağlarından kereste sağlayan Sayda'lı işçilere dayandırmaktadır. Uzun yıllar Lübnan'da yaşamış olan Haskett-Smith, "The Druses of Syria" (Suriye Dürzîleri) adlı eserinde: "Dürzîler, kendilerinin Süleyman Tapınağı'nı yapanların torunları olduklarını ileri sürüyorlar. Oysa Eski Ahit ve Yahudi tarihi hakkında bilgileri pek sınırlı" diye belirtmektedir."²³

Dürzîleri eski *Sâmirîlere* dayandıran iddialar yanında onların muhtelif Arap, Fars ve Hintli unsurların karışımından meydana gelen bir toplum olduğu faraziyeleri de ileri sürülmüştür.²⁴

Dürzî toplumunun menşei ile ilgili olarak yukarıda sunulan iddialardan bizce delilleri en güçlü olanı, Dürzîlerin menşei Araplara dayandıran görüştür. Dürzî toplumunun özellikle kültürel yapı bakımından Araplarla benzerlik göstermesi ve kendilerini Arap ırkından kabul etmeleri bu iddianın en güçlü delili olarak kabul edilebilir.

²¹ Bkz. Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", TD, 7/145-146; Hitti, *The Origins of the Druze People and Religion*, s. 15-16.

²² Bkz. Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", TD, 7/144-145.

²³ <http://www.fortunecity.com/meltingpot/sanjacinto/708/druze.html>.

²⁴ Bkz. Avâcî, *a.g.e.*, 2/591.

B- Doğuştan Günümüze Dürzî Tarihi

1- İlanından XVI. Asra Kadar Dürzî Tarihi

Dürzîlerin tarih sahnesine çıkışı 408/1017 tarihinde, Muhammed b. İsmail ed-Derezî tarafından VI. Fatimî halifesi el-Hâkim bi-Emrillâh'ın ulûhiyetinin açıkça ilân edilmesiyle başlamıştır. ed-Derezî'nin daveti açıklamasının ardından el-Hâkim, 408/1017 senesinin ilk günlerinde bir ferman yayınladı. Bu fermenda, Tanrı'nın kendisinde zuhur ettiğini açıkladı.²⁵ Bugünkü Batı Afganistan bölgesindeki İsmaili dailerden biri iken 407/1016 senesinde Kahire'ye geldiği tahmin edilen İranlı Hamza b. Ali²⁶, Dürzî inançlarının fikri altyapısını oluşturdu. O, davetin açıklanmasından el-Hâkim'in öldürülmesine kadar geçen süre içerisinde bütün Fatimî imparatorluğunda daveti yaymak için gayret gösterdi. Bu gayretleri sırasında Muhammed b. İsmail ed-Derezî, Hasan b. Haydara Ferğani, Bahauddîn es-Semûkî gibi Dürzîliğin yayılmasında ve inançlarının belirlenmesinde önemli katkıları bulunan, "Dürzîliğin Kurucu Dailerî" olarak niteleyebileceğimiz şahıslardan büyük yardım gördü.

1.a - Muhammed b. İsmail ed-Derezî (ed-Dürzî) (411/1020)

Muhammed b. İsmail ed-Dürzî, Ebû Abdillah VI. Fatimî halifesi el-Hâkim bi-Emrillâh'ın ulûhiyetini iddia eden zümrenin bir üyesidir. Dürzîye grubu ona nispet edilir.²⁷ "Arap kaynaklarında Muhammed b. İsmail ed-Dürzî yerine daima *Neştekin ed-Dürzî* ismi geçmektedir. Bunu da Türk menseli olan *Anûştekin* olduğu umumiyetle kabul olunuyor."²⁸ İbnü'l-Kalânisi ve Kalkaşendî gibi bir kısım müerrihlerin eserlerinde *ed-Dizbûrî* olarak geçmektedir.²⁹

ed-Derezî'nin etnik kökeni hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre o, Türk asıllıdır. Bu iddianın delili olarak *Neştekin* ismi ileri sürülür. Dürzî kitaplarında onun Türk olduğu belirtilmektedir. Bu eserlerde *ed-Derezî* ismi ile zikredilir.³⁰ Zirikli ise onun Farisi olduğu konusundaki iddia-

²⁵ Bkz. Betts, Robert Brenton, *The Druze*, New Haven 1988, s. 10.

²⁶ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 10.

²⁷ Bkz. ez-Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm-Kâmûsu Terâcîm Eşherî'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müste'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut 1969, 6/259.

²⁸ Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", *TD*, 7/149.

²⁹ Bkz. İbnü'l-Kalânisi, Ebû Ya'la Hamza b. Esed b. Ali ed-Dımaşki, *Târîhu Ebî Ya'la Hamza İbni'l-Kalanîsi (Zeylü Tarih-i Dimeşk)*, Beyrut 1908, s. 83; el-Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'sâ*, Mısır 1914, 4/164.

³⁰ Bkz. el-Büstânî "Dürûz", *DM*, 7/671.

ları dile getirir ve şöyle der: “Denilir ki, o aslen Farisi'dir. 407/1016 senesi sonlarına doğru Mısır'a gelmiş, el-Hâkim'in hizmetine girmiş ve ona bir kitap yazmıştır.”³¹

Zirikli, ed-Derezî'nin 407/1016 senesinde Mısır'a geldiğini, el-Hâkim'in hizmetine girdiğini, ona yakın olduğunu ve Hz. Adem'in ruhunun Hz. Ali'ye, ondan el-Hâkim'in atalarına, onlardan da el-Hâkim'e “Tekammus” yoluyla, ruhun bir bedenden diğerine geçmesiyle, intikal ettiği iddiasında bulunduğunu bildirir.³² İzmirli'ye göre el-Hâkim'in ulûhiyyet davasını ilk olarak doğrulayan ed-Derezîdir. Sonra Hamza b. Ali zuhur ederek halkı el-Hâkim'e ibadete davet etmişti.³³ M. Kamil Hüseyin'in tercih ettiği görüş ise, ed-Derezî'nin 408/1017 senesinden önce Mısır'a geldiği, Dürzî davetinin izharından önce uzun müddet Hamza b. Ali'ye bağlandığı ve onunla beraber yeni davetin planını çizdiği yönündedir.³⁴ De Vaux ise, ed-Derezî'nin Mısır'a geliş tarihi hakkında şöyle der: “408'de Mısır'a gitti. Daha bir yıl önce, 407/1016'da Hamza'nın imamlığını kabul etmiş bulunuyordu. Çünkü ed-Derezî'nin me'zun (aşığı rütbeli dai) Ali b. Ahmed Habbal'ın irşadı ile tevhdiciliği kabul etmiş olduğunu Hamza risalelerinde kaydeder.”³⁵

ed-Derezî, el-Hâkim'in ulûhiyyetini ispat için yazdığı eserini Kahire'deki bir camide halka okuduğunda halk ona karşı isyan etti. 408/1017 senesinde meydana gelen bu olayda ed-Derezî'nin “Derezîler” adını verdiği beş yüze yakın taraftarı vardı. Ancak bunlardan kırk kadarı kalabalık bir halk ve asker topluluğu tarafından öldürüldü. Geri kalanlar ise kaçmayı başardılar.³⁶

ed-Derezî'nin daveti açıklamasından sonraki akıbeti hakkında tarihçiler arasında ihtilaf vardır: el-Antâki ve İbnü'l-Amid, ed-Derezî'nin 408/1017 yılındaki ayaklanmada öldürüldüğünü söylerler. İbnü'l-Batrik ise ed-Derezî'nin bazı Türkler tarafından planlı bir şekilde el-Hâkim'in kortejindeyken öldürüldüğünü ve evinin yağma edildiğini, Kahire halkının ayaklandığını, kapılarının kapatıldığını, üç gün boyunca her tarafa fitnenin yayıldığı ve Dürzîlerden bir grubun öldürüldüğü görüşünü ileri sürer. Kortejde ed-Derezî'yi öldüren Türk, başka bir bahane ile idam edilmiştir.³⁷

³¹ Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, 6/259.

³² Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, 6/259.

³³ Bkz. İzmirli, “Dürzî Mezhebi”, *DİFM*, c. I, sy. 2, s. 69.

³⁴ Bkz. Hüseyin, *a.g.e.*, s. 73.

³⁵ De Vaux, “Derezî”, *İA*, 3/541.

³⁶ Bkz. Galib, Mustafa, *el-Harekâtü'l-Bâtiniyye fi'l-İslâm*, Beyrut trz., s. 248.

³⁷ Bkz. Tekindağ, “Dürzî Tarihine Dair Notlar”, *TD*, 7/148; De Vaux, “Derezî”, *İA*, 3/541-542.

Tercih edilen görüş ise, ed-Derezî'nin o sıralar öldürülmediği, ortalık yatışınca, askerler ve insanlar sakinleşinceye kadar el-Hâkim'in himayesinde günlerce sarayda gizlendiğidir. el-Hâkim, onun kaçmasına yardım ederek ona yüklü miktarda mal vermiştir. Sonra ed-Derezî Şam'a gitti ve Banyas'ın bazı köylerine yerleşti. İnsanlar arasında davetini yaydı. Burada Hamza'nın aleyhinde çalışmalarında bulundu, kendisini *Seyfû'l-İman* ve *Seyyidü'l-Hâdîn* diye isimlendirerek imamlık iddiasına kalkıştı. Ancak Hamza bu durumu tahmin ettiği için ed-Derezî'nin yandaşlarını ona karşı kıskırttı ve ed-Derezî, kendi yandaşları tarafından 411/1020 senesinde öldürüldü.³⁸ Muhammed Kamil Hüseyin ise ed-Derezî'nin 410/1019 senesinde öldürüldüğü görüşündedir.³⁹ Betts de, ed-Derezî'nin 410/1019 senesinde suikast sonucu öldürüldüğü görüşüne katılmaktadır.⁴⁰

Derezî'nin Hamza'nın elçilerinin en güçlüsü, azim ve cesaret yönünden en önde geleni olduğunda şüphe yoktur. Davette Hamza'nın yolundan yürüyordu. Ancak ed-Derezî'nin hırsları Hamza'nın hırslarıyla çatıştığı için aralarında ihtilaf çıktı. Özellikle ed-Derezî'nin yeni inancı Hamza'nın izni olmadan açıklaması aralarının tamamıyla açılmasına sebep olmuştur.⁴¹

1.aa - ed-Derezi-Hamza Çatışması ve Nedenleri

Hamza, taat ve samimiyetini gösterdikten sonra el-Hâkim'in yanında kısa zamanda değer kazandı. Zekâsı ve tecrübesiyle bazı daileri etrafına topladı. Onlarla el-Hâkim'in ilâhlığına davet için gizlice ittifak yaptı. O dailerden biri de Muhammed b. İsmail ed-Derezî idi. Hamza, kendisinden izin alınmadan yeni mezhebe açıkça davet yapılamayacağı ve mezhebin gizli sırlarının açıklanamayacağı hususunda dailerle anlaşmıştı. Ancak ed-Derezî, el-Hâkim'in ulûhiyetini iddia eden bir bildiri yazdı ve 408 senesinde, Kahire'deki bir camide okudu. ed-Derezî'nin kendi rızası olmadan davetin sırlarını açıklamasına Hamza çok kızdı. Halkta meydana gelen tepki sebebiyle Hamza, davetini açıklama işini bir müddet daha erteledi. Bu sebeple Hamza birçok risalesinde ed-Derezî'yi şiddetle eleştirir. Bir risalesinde ed-Derezî ile olan ihtilaflarının sebebini şu şekilde açıklar: "Bilmeden ve emin olmadan daveti açığa çıkarma hususunda kibirlenen ve büyüklenen Neştekin ed-

³⁸ Bkz. İbn Tağriberdi, Cemalüddin Ebu'l-Mehasin Yusuf, *en-Nücumu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1970, 4/184; el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 274.

³⁹ Bkz. Hüseyin, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁰ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 11.

⁴¹ Bkz. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 273.

Derezî'dir. ed-Derezî, imam görünüşünde ortaya çıkan ve imamlık iddiasında bulunan bir zıttır⁴²... ed-Derezî, Mevlâna'nın tevhidinde çağırın imamı Hamza'nın kendisine vermiş olduğu emirlerin örtüsünü ve dai görünüşünü terk edip büyükleninceye kadar müstecîbîn zümresinden idi."⁴³

ed-Derezî'nin yalnız olmayıp, diğer bazı dailerin de onunla birlikte hareket ettiği, Hamza'nın yazdığı bazı risalelerden anlaşılmaktadır. Örneğin *Risaletü'l-Ğaye ve'n-Nasiha'da* zikredilen el-Berzeği ve Ali b. Ahmed el-Habbal, ed-Derezî ile hareket eden dailerdendir. Yine *Risaletü Subhatü'l-Kâinât* adlı risalesinde ed-Derezî'nin Ali b. Ahmed el-Habbal'a yaptığı davetin cevabını istemesi üzerine onun Hamza'ya vermiş olduğu ahdi bozduğu anlatılmaktadır.⁴⁴

Hamza'nın risalelerinden anlaşıldığına göre, ed-Derezî-Hamza ihtilafının özü yeni mezhebe kimin lider olacağı meselesidir. ed-Derezî'nin faaliyetleri karşısında Hamza'nın kızgınlığı ilerledi ve ed-Derezî'ye kin beslemeye başladı. Hamza onu Şam'daki görevinden azletti. Şam'daki tâbilerini ed-Derezî'ye karşı kıskırttı ve 411/1020 senesinde onu öldürttü.⁴⁵ Mustafa Galib de bu yönde görüş belirterek şöyle der: "Bana göre Hamza ile ed-Derezî arasındaki bu ihtilaflar mezhebin temel prensipleri ile ilgili derin ihtilaflar değildir. Asıl ihtilaf, Hamza'nın da ifade ettiği gibi mezhebin başkanlığı ve yönetimi ile ilgiliydi. Bu nedenle ed-Derezî, yeni hareketin sırlarını Hamza'dan önce açıklama hususunda acele etmiştir."⁴⁶

Daveti ilk açıklayanın halk arasında önder olması sebebiyle ed-Derezî-Hamza ihtilafı daha da şiddetlendi. Bu ihtilaf, ed-Derezî'nin Şam'da Hamza'nın görüşlerine zıt yeni görüşler ortaya atmasıyla daha da ciddileşti. ed-Derezî'nin kendisini Seyfü'l-İman ve Seyyidü'l-Hâdîn olarak isimlendirmesi de bu ihtilafı daha da büyötmüştür.⁴⁷

Bu konuda Hamza şöyle diyor: "ed-Derezî, kendisini evvela Seyfü'l-İman diye isimlendirdi. Bu ismin ona uygun görülmediği, bunun yalan ve muhal olduğu çünkü imanın bir kılıca ihtiyacı olmadığı bilakis Müminlerin kılıç kuvvetine ve itibara ihtiyaç duyduğu açıklandığında bu ismi kullanmak-

⁴² Dürzîler *zıdd* tabirini davete karşı olan, Dürzî tevhid akidesini bozan ve yalanlayan kişiler için kullanırlar.

⁴³ Bkz. Galib, *a.g.e.*, s. 242; el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁴ Bkz. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 274.

⁴⁵ Bkz. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 263.

⁴⁶ Galib, *a.g.e.*, s. 244.

⁴⁷ Bkz. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 263.

tan vazgeçmedi ve isyanını arttırdı. İşine ters fiiller gösterdi, şirk ismiyle isimlendirildi. Dedi ki “Ben Seyyidü'l-Hâdîn”im. Yani ben hidayete erdiren imamların en hayırlısıyım.”⁴⁸

İşte bu faaliyetlerinden dolayı Hamza tarafından “zıdd” ilân edilen ed-Derezî, günümüzde de Dürziler tarafından benimsenmez. Yeni inanca onun ismine nispetle “Dürzîlik” denmesine rağmen Hamza’ya karşı geldiği için Dürzîler tarafından mürted ilan edilmiştir.

1.b - Hasan b. Haydara el-Ferğani

“el-Ahram” veya “Ecda” diye adlandırılan Hasan b. Haydara el-Ferğani, hakkında az bilgi bulunan bir daidir. Hamza'ya ve mezhebine uzun müddet hizmet etmiştir. Ferğani, Hamza'nın Kahire'de ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra Kahire'de görülmeye başlanmıştır.⁴⁹ “409/1018 yılı Receb ayına gelindiğinde Hasan b. Haydara el-Ferğani isimli bir adam ortaya çıktı. İlâh'ın el-Hâkim'de hulûl ettiğini, sevapların iptal edildiğini ve şeriatta ortaya konulan şeylerin anlamlarının farklı olduğunu söylüyor ve insanları bu görüşe davet ediyordu.”⁵⁰

Ferğani'nin daveti tıpkı Hamza'ninki gibidir. Hamza'nın tekammüs, tecelli ve el-Hâkim'in ulûhiyeti ile ilgili olarak yaptığı çağrılar, Ferğani de tekrar etmiştir. O, davetini maceraperestler arasında yayılacak şekilde yumuşattı. Bunun üzerine el-Hâkim, Ferğani'yi çağırttı ve ona atıyyelerde bulundu, asil bir at verdi ve onu kortejine dahil etti.⁵¹ Bu olay 409/1018 yılı Ramazan ayının ikinci günü yapıldı.⁵² el-Hâkim'den aldığı cesaretle inançları yaymakta son derece cüretli davranan Ferğani, Amr b. As camiinde, Ahmet b. Ebi'l-Avvam'a el-Hâkim'in dininin hükmü ile hükmetmesi konusunda bir menşur (ferman) verince camideki halk galeyana gelerek adamlarını öldürdü. Birkaç gün sonra da kendisi, Kerhli ve Sünni bir Türk tarafından dövülerek öldürüldü.⁵³ İnsanlar el-Ahram'ın Kahire'deki evini yağmaladılar. Aralarında el-Hâkim'in el-Ahram'a giydirdiği hil'at de bulunan evdeki her şeyi

⁴⁸ Bkz. Galib, *a.g.e.*, s. 242-243; el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 263.

⁴⁹ Bkz. el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 274.

⁵⁰ Bkz. İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhayy, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut 1979, 3/194.

⁵¹ Bkz. İnan, Muhammed Abdullah, *el-Hâkim bi-Emrillâh ve Esraru'd-Da'veti'l Fâtımiyye*, Kahire 1937, s. 115; el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 274.

⁵² Bkz. İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, 3/194.

⁵³ Bkz. Öz, Mustafa, “Hâkim Biemrillah”, *DİA*, İstanbul 1997, 15/200.

aldılar. el-Hâkim bu olaya çok kızdı. Katilin idam edilmesini emretti ve resmi bir törenle Ferğani'yi sarayın yakınına defnettirdi.⁵⁴

el-Ahram, yeni mezhebin propaganda faaliyetlerini yönetiyordu. Bu nedenle o, insanlara davet mesajları gönderiyor ve onlardan bu mesajlara cevap vermelerini istiyordu. el-Ahram bu gayeyle İsmaili dailerden Kirmânî'ye de görüşlerini sundu. Kirmanî de ona *er-Risaletü'l-Vâiza* adıyla cevap gönderdi. Bütün bunlar, el-Ahram'ın bu davetin kurucularından olduğunun açık birer delilidir. O, davetin sözcüsü idi. Onun hudûd⁵⁵ arasındaki mertebesini tam olarak bilemiyoruz. Çünkü Ferğânî, hudûdun yerleri ve mertebeleri netleşmeden öldürülmüştü. Hamza'yı yaşadığı müddetçe benimseyip benimsemediğini de bilmiyoruz. Risalelerden anlaşıldığına göre Hamza, Ferğani'ye karşı değildi.⁵⁶

el-Hâkim daha öldürülmeden evvel, Hamza ve arkadaşlarının gayretleri sonucu bölgede yeni bir akım oluştu. Çünkü Dürzilik Fatimî devletinin bütün bölgelerinde, hatta arkasındaki Halep ve Şam'a kadar yayılmıştı.⁵⁷ Özellikle Vadi't-Teym civarında Muhammed b. İsmail ed-Derezî'nin çabaları sonucunda, Dürzilik büyük bir taraftar kitlesi kazanmıştır.

el-Antâkî, el-Hâkim'in öldürülmesinden sonra Hamza'nın bir süre gözden kaybolduğunu, daha sonra da öldürüldüğünü, yardımcılarının kovulduğunu ve Dürzî taifesinin parçalandığını anlatır.⁵⁸ Ancak gizli Dürzî metinleri, Hamza b. Ali'nin üç sene Mısır'da gizlendiğine, bu süre içerisinde pek çok risale yazdığına açıkça işaret etmektedir. Tevhîd daveti Şam'da zirve noktaya ulaşınca ve bazı zaruretler nedeniyle Hamza, "hudûdu'l-hurum" olan et-Temîmî ve el-Kuraşî ile birlikte Vadi't-Teym'e gitti. Mısır'daki davetin yükünü "davetin dili" ve "hudud-u azam"dan biri olması sebebiyle Bahaudîn'e bıraktı.⁵⁹

411/1020 senesinde el-Hâkim bi-Emrillâh'ın öldürülmesinden (Dürzîlere göre gaybete girmesinden) sonra fırkanın yayılması yavaşladı. Çünkü yeni halife ez-Zâhir (412-427/1021-1035) atalarının ilâhlık iddialarını reddediyor, bu iddiayı kabul edenleri de cezalandırıyordu: "Zâhir yeni Dürzî inancını kabul edenlere insafsızca zulmetti ve onları hemen hemen bütün kalele-

⁵⁴ Bkz. Hüseyin, *a.g.e.*, s. 75; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, 3/194.

⁵⁵ Hudûd: Dürzi akidesinde kutsal mertebelere sahip olan şahsiyetlerdir.

⁵⁶ Bkz. Galib, *a.g.e.*, s. 244-247; el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 275.

⁵⁷ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 11.

⁵⁸ Bkz. el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 365 v.d.

⁵⁹ Bkz. Galib, *a.g.e.*, s. 251-252.

rinin dışına, Kahire'den oldukça kuzeyde olan Halep'e göndermeyi başardı. Dürzîlerden hayatta kalanlar Güney Lübnan ve Suriye, özellikle de Hermon Dağı'nın eteklerindeki Vadi't-Teym bölgesine ve Halep'in batısındaki Cebelü'l-A'la bölgesine yerleştiler."⁶⁰ "Hamza... ed-Derezî'nin propagandaları ile el-Hâkim tarafına meyletmiş bulunan Vadi't-Teym, Sayda, Beyrut ve civar dağları ile Şam civarında bulunan Batinî halkı kendine kazanmaya muvaffak olmuştur. Biz, bundan sonra bu civar halkını Dürzi namı altında görecek ve Vadi't-Teym civarındaki dağa da Cebelü'd-Dürziyye denildiğini muasır kaynaklardan öğreneceğiz."⁶¹

Gaybette olan ve Dürzî toplumunun işlerini görevlendirdiği hudûdlar vasıtasıyla yürüten Hamza b. Ali 430/1038 yılında öldü. Harici ve dâhili tesirler nedeniyle fırkada meydana gelen bölünmeler, hudûdların sonuncusu olan Bahauddîn'in Dürzî inancına giriş ve çıkışları yasaklamasına neden olmuştur. Bu dönemden itibaren Dürzî toplumu, bünyesine kimseyi kabul etmeyen ve bünyesinden de kimsenin ayrılamadığı kapalı bir toplum halini almıştır. Davet kapısının kapandığını 434/1042'de *Menşûru'l-Ğaybe* adlı risalesi ile açıklayan Bahauddîn aynı yıl gaybete girmiştir. Bahauddîn'in gaybete girmesinden sonra Dürzî toplumunun idaresi Tenûhî ailesinin elinde devam etmiştir.

Bahauddîn'in ölümünden Suriye topraklarına ilk Haçlı seferlerinin başladığı yıl olan 491/1097 senesine kadar geçen tarih aralığında Dürzîlerle ilgili hiçbir bilgiye rastlamıyoruz.⁶² Haçlılar Suriye'ye ulaşmadan önce Dürzîler bu bölgeye iyice yerleşmişlerdir. Bununla birlikte Suriye'de, özellikle de Cebelü'l-A'lâ'da, Halep'in batısında ve Ğûta veya Şam Ovası'na doğru yer yer daha küçük grupların yerleştiği görülmektedir.⁶³

Dürzîlerin Vadi't-Teym bölgesinde yaşamaya başlamalarından sonra, İsmaililerle olan münasebetleri hakkında da elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bununla beraber müelliflerden birçoğu eserlerinde Dürzîlerle İsmailileri birbirine karıştırmışlardır. Elimizdeki mevcut bilgilere göre İsmaililer ile Dürzîler, Müslümanların ortak düşmanı olarak, yüksek yerlerde haçlı seferlerinin sonuna kadar Frenkler olarak adlandırılan Haçlılar ile müttefik kaldıkları yönündedir. Bununla beraber Dürzîlerin Şam naibleri tarafın-

⁶⁰ Betts, *a.g.e.*, s. 12.

⁶¹ Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", *TD*, 7/150.

⁶² Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 13.

⁶³ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 70.

dan sahilleri gözetlemek üzere, ücret mukabilinde tutulduklarını ve bazen de Dürzî gruplarının Havran'dan Lübnan'a doğru ilerleyerek Haçlı kalelerinden Şekîf Ernûn (Beaufort), Hûnin (Château) ve Tîbnîn'a (Cavea de Tyron) karşı birçok teşebbüslerde bulduklarını gördüğümüz gibi Sayda baronluğuna tabi Hasbeya kalesini de zapt ettiklerini biliyoruz. Bu hareketlerinin nedenini Betts, "onlar için asıl olan, toplumlarının güvenliğini tehdit eden herkese karşı kendi toplumlarını korumaktır"⁶⁴ sözleriyle açıklar. Dürzîlerin bu çeşit hareketleri istisna edilecek olursa, onların hemen her fırsatta Hıristiyanlarla ittifakı, Müslümanların ittifakına tercih ettikleri tarihi bir hakikattir.⁶⁵

Dürzîlerin Müslümanlara karşı Haçlıları tercih etmesi iki dini topluluk arasında düşmanlığın oluşmasına sebep olmuştur. Nitekim 523/1128 senesinde Banyas, Şam askerlerinin eline geçince, Dürzîlerle Haçlılar müştereken Anti-Lübnan dağlarında tutunmağa gayret etmişler ve bilahare Dürzîler Cebelü's-Summâk Dağlarına (Nusayrî Dağları) ilticaya mecbur kalmışlardır. Dürzîler, Şam askerlerinin Müslüman ahali ile birlikte saldırılarına şiddetle karşı koymuşlardır. Bu mıntıkadaki Dürzîlerin Müslüman ahali arasında uyandırdığı korku ve dehşet o zamanlarda yazılıp, bugüne kadar intikal eden menkıbelerde de açıkça görülmektedir.⁶⁶

Dürzîlerle Nusayrîler arasında, Hamza b. Ali devrinden beri mevcut olan çekişme⁶⁷ bu dönemde de Nusayrîlerin Halep bölgesinde Dürzîlerle uğraşmasına ve onların Halep'in güney-batısından ileri geçememelerine, bölgede azınlıkta kalarak Lübnan ve Havran dağlarına hicret etmelerine sebep olmuştur. Dürzîler bu bölgede aynı zamanda İsmaililerle de uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeplerle Dürzîlerin ekseriyeti, Vadi't-Teym, Garb, Matn, Şûf ve Beyrut civarına kadar olan sahada muhtelif koloniler şeklinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Kuzeyde Nusayriler, güneyde de Beni Mutevâl⁶⁸ ile mücadele halinde olduklarından daha o zamanlarda birçok Dürzî ailesi bu bölgeden iç taraflara göçmeye başlamış ve Havran'ı işgal etmişlerdi. Bütün bu olaylar arasında Dürzî dailer propagandalarını kuzeye doğru yaymaya gayret etmişlerdir. Propagandalar netice vermiş, 686/1287 yılında Kesrivan

⁶⁴ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 70.

⁶⁵ Bkz. Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", *TD*, 7/52; Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Dürzîler", *İA*, 3/667.

⁶⁶ Bkz. Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", *TD*, 7/152.

⁶⁷ Bu çekişme nedeniyle Hamza b. Ali, *ed-Damiğâ* adlı, Nusayri inançlarını reddeden bir risale yazmıştır.

⁶⁸ Beni Mutevâl, Sûr ve Sayda yakınlarındaki bölgede yerleşmiş olan Ali taraftarı müfrit Şiilerdir. Menşei itibarıyla İran'lı olup, Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından bu bölgeye yerleştirilmişlerdir.

ve Curd ahalisi Dürzîlere taraftar olarak hareketlerine muhalefet eden Sünnileri öldürmüşlerdir. Memlûk Sultanlığı, 693/1293 senesinde Lübnan'da patlak veren bu isyanı bastırmak teşebbüsünde bulunmuşsa da çetin bölge şartları sebebiyle mağlup olmuştur. 705/ 1305 senesinde Havran'a kaçmaya muvaffak olamayan asilerin ekserisi de imha edilmiştir.⁶⁹ Bu ayaklanma Dürzîlerin Sünnilere karşı gerçekleştirdikleri ilk ayaklanmadır. Memlûkluların gerçekleştirdiği kanlı bastırma yöntemleri, Dürzîlerin kendi inançlarına giderek daha çok bağlanmalarına ortam hazırlamıştır.⁷⁰

Dürzîlerin bu yenilgiden sonra etrafa dağılmaları, Nusayrilerin müfrit hareketleri Memlûk sultanlığını yeniden birtakım tedbirler almaya sevk etti. Bu gaye ile Dürzî ve Nusayrilerin çoğunlukta olduğu Kesrivan üzerine 50.000 kişilik bir ordu sevk ettiler. Kesrivan'dan kaçan Dürzî ve Nusayriler sebebiyle meydana gelen boşluk Hıristiyanlar, özellikle Mârûnîler tarafından dolduruldu. Bu sebeple bölgedeki hâkimiyet Hıristiyanların eline geçti. Daha sonra yeniden toparlanan Dürzîlerin, eski yerleşim bölgelerini özellikle Garb ve Şûf'u yeniden ele geçirdiklerini görüyoruz.⁷¹ Bununla birlikte Dürzî idareci aileleri Memlûk sultanlarına sadık kaldıkları müddetçe kendi hallerine bırakılmışlardı ve bu idareci Dürzî aileleri Memlûk sultanlarına gayr-i samimi bir şekilde bağlanmışlardı. Bu dönemlerde Memlûklularla iyi münasebetler tesis eden Dürzî emirlerinin sahilleri gözetlemek vazifesini tekrar deruhte ettiklerini görüyoruz.⁷² Dürzîler, XIV. ve XV. asırlarda Memlûkluların egemenliği altında kalmışlardır.

XV. asırdaki Dürzî tarihi hakkında fazla bilgi yoktur. Sadece, Dürzî emirlerinin komşuları olan Mârûnî ve Beni Mutevâl emirleri ile birlikte yaşadıkları ve bu asrın ortalarına doğru Mârûnîlerle birlikte bazı hareketlere giriştikleri bilinmektedir.⁷³ Ayrıca Dürzîler, Araplar arasındaki Yemenî-Kaysî ayrılığından etkilenerek XV. yüzyılda Yemenî ve Kaysî olarak ikiye ayrıldılar.⁷⁴

2- XVI. Asırdan Günümüze Dürzi Tarihi

XVI. asırda iki büyük ailenin Dürzîlere hâkim olduğu görülmektedir: Garpta Buhturlar, Şûf'ta Ma'noğulları. Müteakip asırlarda, Dürzîleri idareleri

⁶⁹ Bkz. Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", TD, 7/152-153; Tekindağ, "Dürzîler", İA, 3/667-668.

⁷⁰ Bkz. W.C. Sm, "Druze", *Encyclopaedia Britannica (EB)*, London 1965, 7/709.

⁷¹ Bkz. Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", TD, 7/154.

⁷² Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 70.

⁷³ Bkz. Tekindağ, "Dürzîler", İA, 3/668.

⁷⁴ Bkz. W.C. Sm, "Druze", EB, 7/709.

altına alan nüfuzlu ailelerden Canbulat, Arslan ve zamanımızda bile henüz hepsi Dürzîliği benimsememiş olan Şihaboğullarını göreğimiz gibi, Âl-i Tenûh, Âl-i 'Alamuddin gibi ailelerle Meşâyihu't-Telûkiyyîn, Meşâyihu'l-Melkîn gibi Dürzî şeyhlerinin de tarih sahnesine çıktıklarını müşahede ediyoruz.⁷⁵

Dürzîler XVI. yüzyıl boyunca Hıristiyanların etkisinde kalmadan bir ölçüde denetim altında tutuldular. XVII. yüzyılda Canbulatoğlu ayaklanmasıyla Osmanlı ile Dürzîler arasında uzun ve huzursuz bir dönem başladı. II. Fahreddin Osmanlı'ya karşı Canbulatoğlu isyanına destek verdi. Kuyucu Murat Paşa'nın bu isyanı bastırması üzerine II. Fahreddin Fransa ile ittifak kurdu ve bu da Fransızların bölgedeki Hıristiyanları korumak amacıyla müdahaleci bir tavır almalarına sebep oldu. Gerek II. Fahreddin'in bu faaliyetleri gerekse Fransızların müdahaleci tavırları ve kimi Dürzî şeyhlerinin Hıristiyanlığı benimsemesi Sayda, Beyrut ve Şam'da bir takım hadiselerle yol açtı. Osmanlı yönetimi, XVII. yüzyıl sonlarında bölgeyi Şam eyaletine bağladı. Canbulatoğulları, Haydaroğulları ve Arslanoğulları gibi Dürzî hanedanları arasındaki çekişme XVIII. yüzyıla doğru yoğunlaştı. Osmanlı Devleti kendisine yakın gördüğü Şihaboğulları ailesini destekleyerek düzeni korumaya çalıştı. Bazı Dürzî emirlerinin Hıristiyanlığı benimsemesiyle Müslüman-Hıristiyan çatışmasının tohumları atıldı.⁷⁶

1273/1856 senesinde ilân edilen Islahat Fermanının Gayri Müslim tebaa ile Müslümanları eşit hale getiren hükmü Suriye'de büyük tepki meydana getirdi. Öteden beri Dürzîlere karşı kendilerini zayıf hisseden Mârûnîler bu fermanı faydalanarak kendi aralarında hızla teşkilatlandılar. Dürzîler de Mârûnîlere karşı mücadele için hazırlandılar.⁷⁷ 1277/1860 yılı Mayıs ayı sonunda Said Canbulat ve Hattar Ahmed'e bağlı Dürzîler, Sayda ve Matn bölgelerinde Mârûnîlere karşı harekete geçti. Havran Dürzîleri de İsmail el-Atraş komutasında Haziran ayının ilk yarısında Cebel Dürzîlerine yardıma koştu. Dürzîler, Reşâya, Hasbeya, Baalbek, Zahla ve Deyru'l-Kamer'de Hıristiyanları katlettiler. Bu durum, sonraları Şam'a da sirayet etmiş ve birçok Hıristiyan öldürülmüştü. Sonunda Hurşit Paşa'nın araya girmesiyle iki taraf

⁷⁵ Bkz. Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", *TD*, 7/155.

⁷⁶ Bkz. W.C. Sm, "Druze", *EB*, 7/709; Tekindağ, "Dürzîler", *İA*, 3/668.

⁷⁷ Bkz. Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1976, 6/32.

barıştırılmış, şimdi ve gelecekte diğerinden dava ve iddiaya kalkışmamak üzere herkesin rızası ve ittifakı ile bir anlaşma imzalanmıştır.⁷⁸

Bu olaylardan sonra Avrupa'nın, özellikle de Fransa'nın Osmanlı üzerindeki baskı ve tehditleri yoğunlaştı. 1278/1861 senesinde Cebel'in idari yapısı yeniden değiştirildi. Burası Beyrut ve Şam valiliklerinden tamamen müstakil ve yerli olmayan tebaadan bir Hıristiyan mutasarrıf tarafından idare edilecek, her cemaat mutasarrıfın yanında birer vekil bulunduracaktı.⁷⁹ Bu bölgede sükûnet sağlanmasına karşın Cebel teşkilatına giremeyen Havran Dürzîleri zaman zaman isyan ettiler. Havran'da 1277/1860 isyanından sonra, el-Atraş ailesinin diğer büyük Dürzî aileler üzerinde nüfuz tesis ettiğini görüyoruz. İsmail el-Atraş'tan sonra ailenin başına İbrahim el-Atraş, ondan sonra da Havran Dürzîleri tarafından milli kahraman olarak kabul edilen Şiblî el-Atraş lider oldu. Özellikle Şiblî devrinde isyan hareketleri artarak devam etti.⁸⁰

I. Dünya Savaşı boyunca gerek Avrupa, gerekse Osmanlı ve Orta Doğu'da bulunan toplumlar Lübnan bölgesinin karışıklıklardan uzak durmayacağı kanaatindeydiler. Ancak Dürzîler, Arap Hıristiyanlarından farklı olarak milliyetçi bir harekette bulunmamışlardır. Onlar, Fransızların açık bir düşmanlık göstermemelerine karşın geleneksel Fransız-Mârûnî ittifakından korkuyorlardı. Çünkü 1860 yılındaki çatışmaların izleri hala bilinçaltında mevcuttu.⁸¹ Bununla birlikte Yahya el-Atraş savaş esnasında Fransızların Suriye'ye girmesi halinde Dürzîlerin kendilerine yardım edeceğini vaat etmiş; buna karşılık Fransızların açık desteğini silah yardımını temin etmiştir.⁸² Bütün bunlara rağmen IV. ordu komutanı Cemal Paşa, umumi kanaatin aksine onlarla anlaşma yolunu denedi. Bu gayretlerinin, Yahya el-Atraş'ın ölümünden sonra yerine Osmanlı taraftarı olan Selim el-Atraş'ın geçmesinde tesiri büyük olmuştur.⁸³ Buna karşılık Sultan el-Atraş, Osmanlı'ya karşı daima muhalif kalmış ve 1918 yılında Fransız ve İngiliz ordularıyla birlikte Şam'a giren ilk Dürzî reisi olmuştur.⁸⁴

⁷⁸ Bkz. Firro, *a.g.e.*, s. 103; Karal, *a.g.e.*, 6/32-33; Gökbilgin, M. Tayyib, "Dürzîler", *İA*, İstanbul 1963, 3/676.

⁷⁹ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 86.

⁸⁰ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/678.

⁸¹ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 85.

⁸² Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/679.

⁸³ Bkz. Cemal Paşa, *Hatırât*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2006, s. 252.

⁸⁴ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/679

Mütareke senelerinde Dürzîler, genel olarak Fransa'ya taraftar olmakla beraber aralarında tam bir ittifak mevcut değildi. Cebel'de, Fâris el-Atraş başta olmak üzere birçok dini reis Fransa'yı, Süveyda Atraşileri ise İngiltere'yi desteklemişlerdir. Yapılan referandum sonucunda çoğunluk Fransız mandasını tercih etti. Bunun neticesinde 4 Mart 1921 yılında Fransız delegesi ile Selim el-Atraş liderliğindeki Dürzîler arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre, Cebelü'd-Dürûz için bir emirlik kurulacak, bu emirlik meşrutî bir hükümeti içerecek ve Fransa mandası altında "idari bir ekonomi"ye haiz olacaktı. Fransa ise kontrolü emîrin yanına tayin edeceği bir "Fransız İdari Müşaviri" vasıtasıyla yapacak ve Cebelü Havran'da bir garnizon bulundurma hakkına haiz olacaktı.⁸⁵

Sonunda, Cebelü'd-Dürûz'da Dürzî nüfusun %90'ının olumlu oyuyla Fransızlar tarafından el-Atraş ailesinin kabile otoritesinin kabul edildiği, otonomiye benzer bir sistem kuruldu. Bu yarı bağımsız durum, güney Suriye Dürzîleri için ziyadesiyle kabul edilebilirdi. Buna rağmen onlar, bu durumun İngiltere'nin egemenliği altında olmasını tercih ediyorlardı. Fransız subayının kendi bölgelerine gelmesinden sonra nüfuzunun azaldığını, Mârûnîlere daha fazla hak verildiğini düşünen ve yeğeni Selim el-Atraş'ı kıskanan Sultan el-Atraş bir bahane ile 1341/1922 senesinde isyan etti. Bu isyan 1345/1926'da ancak bastırılabilirdi.⁸⁶ Fransa 1345/1926'dan daha dengeli bir politika izleyerek etkili bir denetim kurdu. 1340/1921 yılında kurulan "Cebelü'd-Dürûz Emirliği" 1348/1929 yılında ortadan kaldırıldı. Bu tarihten itibaren de "Lübnan Devleti" kuruldu.

Dürzîler, 1368/1948 senesindeki işgalde İsrail'e karşı direnmeyip tarafsız kalmışlardır. Bunun nedeni ise, topraklarından ayrılmak istememeleri ve özellikle de Arap hükümetlerinin iyi hazırlık yapmadıklarını fark etmeleridir. Ortaya koydukları tavırlarda 1948'den önce bu bölgede Dürzîlere karşı yapılan olumsuz davranışların da büyük etkisi olmuştur. Bu olaylar ülkenin başına hangi hükümet geçerse geçsin Filistin Dürzîlerinin aldırılmaz bir tutum alması neticesini doğurmuştur. 1948 senesinde İsrail devletinin kurulmasından sonra Yahudiler, Dürzîlerin Araplarla olan ayrılıklarından faydalanmak istediler. İlk olarak Dürzîlere karşı uzlaşma politikası izlediler. Bir taraftan Dürzîleri Araplardan koparmaya çalışırken, diğer taraftan da dünya kamu-

⁸⁵ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/679.

⁸⁶ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 87-89; Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/679-680.

yuna kendilerinin azınlıklara karşı iyi davrandıkları imajını vermeye çalıştılar. Ayrıca Dürzîleri askere alarak ordularını da güçlendirmiş oldular.⁸⁷

3- Günümüzde Dürzîler

XVI. yüzyıldan itibaren bazı Dürzîler, Lübnan ve Kuzey Suriye'ye, oradan da özellikle Havran Dağı'na göç etmişlerdir. Bugün, bu bölgede geniş bir Dürzî topluluğu oluşmuştur. Günümüzde burası "Cebelü'd-Dürûz" olarak bilinmektedir. 1685 yılında 600 olan Dürzî nüfusu, 1810 yılında 7.000, 1890 yılında 25.000, 1921 yılında 42.680.000, 1925 yılında 44.344.000 olarak sürekli bir gelişim göstermiştir.⁸⁸ Bugün nüfusları 400.000-450.000 civarındadır.⁸⁹

XIX. yüzyılda Lübnan ve Suriye'deki bazı Dürzîler, Amerika, Avustralya ve Batı Afrika'ya göç ettiler. Şu anda Latin Amerika'da, özellikle de Venezuela, Brezilya, Arjantin ve Meksika'da, küçük topluluklar halinde de Şili ve Kolombiya'da 40.000 civarında Dürzî yaşamaktadır. Bazı Dürzîler de Doğu ve Batı Hint Adaları ile Filipinler'de bulunmaktadır. Suriye'de 1983 yılında 180.000⁹⁰ olan Dürzî nüfusu bugün 260.000 civarındadır. Bunlardan 15.000'i Kuzey Suriye'deki Halep'te, 20.000'i Şam civarlarında, 25.000'i Güneybatı Suriye'deki Katana, Kuneytra'da, 200.000'i de Cebelü'd-Dürûz'da yaşamaktadır.⁹¹

Ürdün'deki Dürzîler çoğunlukla Zerka ile başkent Amman'da yaşayan 3.000 civarında bir azınlıktır. İsrail'deki Dürzîlerin çoğu Batı Galilee ve Carmel Dağı'nın eteklerinde yaşamakta ve nüfusları 3.000'den azdır. Bunlar 1948 İsrail işgalinden sonra topraklarına bağlılıkları sebebiyle buldukları bölgeleri terk etmemişlerdir. Filistin'deki Dürzîler ise gelirlerini sahip oldukları küçük topraklardan sağlayan çiftçi bir toplum hüviyetindedir.⁹²

A.B.D, Kanada, Brezilya, Meksika, Arjantin ve Avustralya'da Dürzîler kendi aralarında ve bu ülkelerde yaşayan Arap kökenli insanlar ile aralarındaki bağları kuvvetlendirici faaliyetlerde bulunan dernekler oluşturmuşlardır. Örneğin, A.B.D'de Dürzîler, çeşitli eyaletlerde şubeleri bulunan "The

⁸⁷ Bkz. Makarem, Sami Nasib, *The Druze Faith*, New York 1974, s. 3.

⁸⁸ Bkz. el-Beîni, Hasan Emin, *Cebelü'l-Arab Safahâtü min Târîhi'l-Muvahhidîn ed-Duruz*, Beyrut 1985, s. 456.

⁸⁹ Bkz. W.C.Sm, "Druze", *EB*, 7/709.

⁹⁰ Bkz. Patai, Rephael, "Druze", *The Encyclopedia Of Religion*, London 1987, 4/503.

⁹¹ Bkz. Makarem, *a.g.e.*, s. 3.

⁹² Bkz. Öz, Mustafa, "Dürzîlik", *DİA*, İstanbul 1994, 10/47.

Bakoorat ad-Durziyat”, Meksika’da “La Lega Drusa”, Brezilya’da “Lar Druzo Brazilerion” gibi dernekler kurmuşlardır.⁹³

Ortadoğu’daki Dürzîler ise, azınlık olmalarına rağmen, bölgenin sosyal, ekonomik, politik ve kültür hayatında etkinlikleri görülmekte; özellikle Suriye ve Lübnan’ın politik ve sosyal meselelerinde önemli roller üstlenmektedirler. Bugün Beyrut’ta dini, kültürel ve sosyal organizasyonların odak noktası olan bir “Dürzî Merkezi” bulunmaktadır. Bunun yanında, Abey köylerinde yetimhane, huzurevi, Beyrut ve diğer yerlerde okullar, dernekler ve kulüpler gibi kuruluşlara sahiptirler. Lübnan’daki Dürzî nüfusu, 1983 yılında 140.000⁹⁴ iken günümüzde 150.000-170.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁵

Dürzîlerin manevi liderlerine “Şeyhü’l-Akl” denir. Lübnan’da iki Şeyhü’l-Akl’ın bulunması bir gelenektir. Ancak şu anda orada bir Şeyhü’l-Akl vardır. Aynı şekilde Filistin’de de bir dini önder vardır. Dürzîlerin bugün şahıs hukukuyla ilgili işlerine bakmak üzere Lübnan’da beş bölgede kurulmuş dini mahkemeleri mevcuttur. Ayrıca Beyrut’ta bir “Temyiz Mahkeme”leri vardır. 1961 yılında İsrail’de üç kişilik “Dini Meclis” kurulmuştur. Bu meclise, daha sonraları “temyiz mahkemesi” olarak çalışma vazifesi verilmiştir. Suriye’de üç dini lider bulunmakta ve bir şûra şeklinde faaliyet göstermektedirler. Suriye ve İsrail’deki Dürzî mahkemeleri, 1948’de Lübnan’da kabul edilen “Dürzî Şahıs Hukuku”nu benimsemişlerdir.⁹⁶

Yakın zamanda Dürzî toplumunun liderliğini üstlenmiş olan Velid Canbolat Lübnan hükümetlerinde aktif görevler üstlenmiştir. 1999 Lübnan hükümetinde “Göçmen Bakanı” olarak vazife almıştır.

C- Tarihte Dürziliği Temsil Eden Aileler

1- Tenûhiler

Dürzî inançlarını kabul eden kabileler içerisinde en köklü olanı Tenûhiler’dir. Tenûhiler’in tarihsel ilerleyişleri hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Ancak bu rivayetlerden birçoğu birbirleriyle çelişkili ve masal unsuru barındıran rivayetlerdir. Örneğin İbnü’l-Esir Tenûhiler’in menşei

⁹³ Bkz. Makarem, *a.g.e.*, s. 1-2.

⁹⁴ Bkz. Patai, “Druze”, *The Encyclopedia Of Religion*, 4/503.

⁹⁵ Bkz. Öz, “Dürzîlik”, *DİA*, 10/47; Makarem, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁶ Bkz. Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri* (8. Baskı), Ankara 1996, s. 196.

hakkında şu bilgileri verir: “Allah, Buhtunnasr’a⁹⁷ küfretmeleri sebebiyle Arapların yine Buhtunnasr tarafından cezalandırılmasını emretti. Bunun üzerine o, tacirler de dâhil Arapları esir almaya başladı. Bu esirler için de Necef bölgesindeki “Hire”yi kurdu. Hepsini oraya hapsedip başlarına nöbetçiler dikti. Durumdan korkan Araplar ondan eman dilediler. Buhtunnasr da onların eman isteklerini kabul ederek, Irak’ın Sevad bölgesine yerleştirdi. Daha sonra Hire’de hapsettiklerini de serbest bıraktı. Hire’deki Araplar da Buhtunnasr ölünceye kadar orada kaldılar... Onun ölümünden sonra Hire Arapları da Enbar halkına katılmış, Hire uzun müddet boş kalmıştı. Maad b. Adnan soyundan gelenler ve onlarla birlikte olan Arap kabileleri çoğalıp da savaşların onları dağıtması sebebiyle Yemen’de ve Şam bölgesinin doğusunda bazı kırsal kesimlerde yer aramaya başladılar. Bu kabilelerden bazıları da Bahreyn’e gelip yerleşmişlerdi. Bu kabileler arasında Ezd’e mensup gruplar da vardı. Tihame’den gelenler de Fehm b. Teym b. Esed b. Vebre b. Kudaa’nın iki oğlu Malik ve Amr ile Malik b. Zübeyr b. Amr b. Fehm, kavimlerinden bazı gruplarla buraya gelmişlerdi. İşte Bahreyn’de toplanan birçok Arap kabilesi burada yerleşmek ve kendi aralarında yardımlaşmak üzere anlaşmışlardı. Tek bir güç haline gelen bu kabileler «yerleşmek» anlamına gelen «*Tenûh*» ismini aldılar.”⁹⁸ Bu rivayet teferruattaki bazı farklılıklarla birlikte, Taberî⁹⁹ ve İbn Haldûn¹⁰⁰ tarafından da nakledilmektedir.

Bu rivayetin dışında içerisinde birçok masal unsuru bulunan nakiller de mevcuttur.¹⁰¹ Bütün bu rivayetleri ele alıp değerlendirme makalemizin sınırlarını aşacağından biz burada Tenûhi kabilesinin tarihi gelişimini fazla detaya girmeden ele alacağız.

Tenûhiler, Teymullah b. Esed b. Vebere b. Tağlib soyundandır. M.Ö. 115 civarında meydana gelen, eski Arap tarihinin en önemli vakıalarından

⁹⁷ Buhtunnasr, İsrailoğullarını cezalandırmak üzere Peygamber İrmiya, Danyâl, Hanânyâ, Azâriyâ ve Mişail döneminde gönderilmiştir. Bir diğer görüşe göre Allah, İsrailoğulları Hz. Yahyâ’yı öldürdükleri zaman ceza olarak onlar üzerine Buhtunnasr’ı göndermiştir. Bkz. İbnü’l-Esir, Ebu’l-Hasen Ali b. Ebî’l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid eş-Şeybani, *Tarihu İbni’l-Esir (el-Kamil fi’l-Tarih)*, Mısır 1301/1885, 1/111.

⁹⁸ İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, s. 116, 149.

⁹⁹ Bkz. et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, Kahire 1357/1939, 1/397-399.

¹⁰⁰ Bkz. İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu İbn Haldûn (Kitabü’l-İber)*, Beyrut 1391/1971, 2/237-238.

¹⁰¹ Bkz. Kindermann, H., “*Tenûh*”, *İA*, İstanbul 1974, 12-1/163.

biri olan *Seylü'l-Arim*¹⁰² hadisesinden sonra, Yemen'de meskûn bulunan birçok Arap kabilesi Arabistan'ın kuzey, kuzeydoğu ve batı taraflarına hicret etti. Onlar insanlara hâkim oldular. «Tenûh» ismi onlarla bir tutuldu ve bu isim dolayısıyla başka bir kabile olarak göründüler.¹⁰³ Bu Arap kabileleri daha ziyade bir ziraat memleketi olan Irak'a göz dikip buraya nüfuz ettiler. "Tenûhiler Fırat kıyısındaki Hire mıntikasını ilk imar eden Arap kabilesidir."¹⁰⁴ Hire devletinin kuruluşundaki üç temel unsurdan birini teşkil eden Tenûhiler, Fırat'ın batısında, Hire ile Enbar arasında ve daha yukarı kısımlarda kulübe ve kıl çadırlarda yaşarlardı.¹⁰⁵

Tenûhiler'in bir kısmı İslâm'dan önce putperest olmakla birlikte çoğunluğu Hıristiyan idi.¹⁰⁶ Ancak Hıristiyanlığın Tenûhiler arasına ne zaman girdiği bilinmemektedir. Büyük İslâm fetihleri döneminde, Şam'ın fethi sırasında bazıları Müslüman oldu.¹⁰⁷ Bunlar Ebû Ubeyde b. Cerrah'la birlikte hareket ederek, Suriye'de Kinnesrîn, Menbic, Hama, Kefr Tab, Maarratü'n-Nu'man ve diğer İslâm beldelerine yerleştiler ve bu bölgelerde çoğunluğu oluşturdular.¹⁰⁸

Tenûhilerden bazıları Amr b. el-As'ın askerleriyle Mısır'a geldi. Kıyıları korumak üzere şimdiki İskenderiye'ye yerleştirildiler. Siffin savaşında Muaviye (41-61/661-680) taraftarı oldular. Muaviye de onları belli bölgelere yönetici yaptı. Emevilerle birlikte Rumlara karşı savaştılar. Abbasi hareketi ortaya çıktığı zaman onlara katıldılar. Zab savaşında Mervan b. Muhammed'in (127-133/744-750) karşısında yer aldılar. Bu sebeple de Abbasiler tarafından desteklendiler. Halife Ebû Cafer Mansûr 137-159/754-775'te Şam'a geldiğinde onlardan bazı kabilelerin Rum saldırılarında sahilleri korumak için Lübnan'a göçmelerini istedi. Halifenin isteği doğrultusunda Emir Münzir b. Malik ile kardeşi Emir Arslan 142/759 senesinde Lübnan Dağla-

¹⁰² Seylü'l-Arim: İnşaat tekniğinde ilerlemiş olan Sebe' devleti, «Me'rib seddi » adı verilen, San'a'ya üç fersah uzaklıkta Sebe' şehrinde iki dağ arasında bir set yapmıştır. Bu baraj Sebe' ülkesini ziraat yoluyla zenginleştirmesinin yansira can ve mal kaybına sebep olan sellerden de koruyordu. İşte bu set Sebe' devletinin son zamanlarında iyice tahrip olmuştu. Bakımı yapılmayan bu set Himyeri devletinin tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte yıkıldı. el-Hamevi, seddin Habeşliler zamanında yıkıldığı görüşünü ileri sürer. Bkz. el-Hamevi, Ebû Abdillâh Şihabüddin Yakut b. Abdullah Yakut, *Kitâbü Mu'cemi'l-Buldân*, Kahire 1906, 4/383.

¹⁰³ Bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, 1/437.

¹⁰⁴ Bkz. Bedevi, *a.g.e.*, 2/627.

¹⁰⁵ Bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, 2/170.

¹⁰⁶ Bkz. Bedevi, *a.g.e.*, 2/627; Bağloğlu, Ahmet, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürzîler*, Elazığ 2006, s. 98.

¹⁰⁷ Bkz. en-Nemr, Abdül'mün'im, *eş-Şîa-el-Mehdî -ed-Dürûz Tarih ve Vesâik*, International Pres 1988, s. 241.

¹⁰⁸ Bkz. Bedevi, *a.g.e.*, 2/628.

rı'na yerleştiler. Burada oldukça güçlendiler. Abbasi halifeleri Tenûhileri, kendilerine ikta olarak verilen bu bölgelerin emirliğine getirdi. Bu nedenle Cebelü Lübnan bölgesinde Tenûhi nüfusu oldukça arttı.¹⁰⁹

Havran mintikasında olduğu gibi onların emirlikleri de Benû Şihab ve Tenûhi olarak ikiye bölündü. Bu esnada Arap kabilelerinin Lübnan, Havran, Vadi't-Teym'e hicreti devam etti. Her kabile kardeşi olan kabilelerin sınırlarına doğru genişledi. Bu nedenle bölgedeki ikilik oldukça şiddetlendi. Abbasiler kendilerine karşı yapılan isyanları bastırmak için sürekli Tenûhilerin yardımını istedi. Örneğin Mısır'da, 198-218/813-833 senesinde Memun'a karşı yapılan isyanda Lübnan emirlerinden biri olan Mesud Arslan'dan yardım istendi. O da süvarileriyle birlikte isyanı bastırmak için yardıma geldi. Halife de bu yardımına karşılık olarak Mısır'dan ayrılmadan evvel ona Safed bölgesinin idaresini verdi. Tenûhiler, 358/968 senesine gelinceye kadar buraları idare ettiler. Bu tarihte Fatimî halifelerinden Muiz li-Dinîllâh'ın (342-365/953-975) orduları Cevher komutasında Şam'ı fethetmek için Mısır'a girdiler. Remle, Taberiyye işgal edildikten sonra, Beyrut Emîri Seyfû'd-Devle el-Münzir b. en-Numan, Muiz'e biat etmeye çağrıldı. Şam'ın işgal edilmesinden sonra Seyfû'd-Devle kabilesinin liderleriyle birlikte Muiz'e itaat etti. Böylece Tenûhiler Fâtimîler'in yönetimi altına girmiş oldular.¹¹⁰

Tenûhiler sürekli olarak "hâkim yönetim" taraftarı olmuşlardır. Bu nedenle İsmaili inançlarını benimsemeye zorluk göstermediler. İsmaili inançlar kısa sürede onlar arasında yayıldı. Mısır'da Ubeydiye Devletinin kurulmasıyla birlikte Tenûhiler'in bir kısmı Suriye'yi terk ederek Mısır'a hicret etmiş, Mısır'da yüksek mertebelere ulaşmış, el-Hâkim'in cülüsünde onun taraftarı olmuşlardır.¹¹¹ Hamza b. Ali'nin, Ebû'l-Fedail Abdü'l-Hâlik b. Muhammed, Ebû'l-Hasan Yusuf b. Musbih ve Ebû İshak İbrahim b. Abdillâh gibi Tenûhi kabilesinin ileri gelenlerine mektuplar göndererek onları mezhebe davet etmesi sonucu Dürzî inançlarını benimsediler.¹¹² 408/1017 senesinde Muhammed ed-Derezî Mısır'dan ayrılmak zorunda kalınca, el-Hâkim'in de yardım ve tavsiyesiyle Tenûhiler'in yaşadığı Vadi't-Teym'e gelmiş ve orada Dürzî inançlarını yaymıştır. Bu sebeple Mısırlılar tarafından dışlanan Dürzîlik, kendine yeni bir temsilci kabile bulmuş oldu. el-Hâkim'in 411/1020 senesinin-

¹⁰⁹ Bkz. en-Nemr, *a.g.e.*, s. 241.

¹¹⁰ Bkz. en-Nemr, *a.g.e.*, s. 241-242.

¹¹¹ Bkz. İzmirli, "Dürzî Mezhebi", *DİFM*, c. I, sy. 2, s. 68.

¹¹² Bkz. Bedevi, *a.g.e.*, 2/628.

de ölmesi ve onun yerine geçen Zâhir tarafından Dürzîlerin tard edilmesi neticesinde bu topluluk Mısır'dan Vadi't-Teym'e gitmiştir. Bahauddîn tarafından 434/1042 senesinde Dürzîliğe giriş çıkışların yasaklanması üzerine Tenûhi kabileleri Dürzîliğin yegâne temsilcisi olmuştur.

Nureddin Zengi ve Hülâgû Han devirlerinde Tenûhiler yüksek makamlara getirilmişlerdir.¹¹³ Haçlılar'a karşı savaşan ve 503/1109 yılında birçok emirlerini kaybeden Tenûhiler'den, Buhtur b. Adudu'd-Devle Ali hariç, Emir Fevâris ailesinin hâkimiyeti sona erdi. Emir Mecdü'd-Devle'nin 520/1126 yılında Haçlılarla yaptığı savaşta öldürülmesinden sonra Ebû'l-Aşair Buhtur, 546/1151 senesinde Re'su't-Tîn'de, Gadir nehri yakınlarında yine haçlılarla yapılan savaşları ve 552/1157 yılında ölümüne kadar yaptığı diğer harpleri de kazandı. 657/1158 yılında Aynu Câlût'da Moğollar'a karşı yapılan savaşta Dürzî emiri Zeynuddin Melik, Seyfuddin Kutuz ile aynı safta çarpıştı.¹¹⁴

Dürzîler, Sünni otoriteyle ilk birkaç yüzyıl boyunca ciddi olarak çarpışmak zorunda kalınca, takiyye prensibinin izin verdiği dini uzlaşma gereği Sünni İslâm'ın dış görünüşünden birçoğunu benimsediler. Tenûhi Prenslerinden es-Seyyid (820-884/1417-1479) dönemi boyunca Dürzî köylerinde yeni camiler inşa edildi, var olanlar onarıldı, zekat toplandı, Kur'an öğretili ve ezberletildi. Tenûhi Prensleri es-Seyyid, Dürzî tarihinde inançları yayan ve tesis eden beş hudûddan sonra en fazla saygı duyulan şahıstır.¹¹⁵ 15. yüzyılın ortalarında, Dürzî gücünün yükselişi sırasında Tenûhi Emirliği, Kuzey Lübnan'da bulunan Trablusgarp'tan, Galile'deki Safed'e kadar uzanmaktadır.¹¹⁶

2- Ma'niler (Ma'noğulları)

Türk kaynaklarında "Ma'noğulları" diye geçen bu aile, her ne kadar bir Dürzî ailesi olarak bilinse de onların Dürzî mezhebine bağlılıklarının doğruluk derecesi tam olarak bilinmemektedir. Muhibbi, Ma'noğullarının nesepelerini Emevî ve Abbasi devrinin cesur şahsiyetlerinden Ma'n b. Zaide'ye dayandırdıklarını ve Fahreddin Korkmaz'ın torunlarından bazılarının, Fahreddin'in "Babalarımızın aslı Kürttür. Bu beldeye yerleşmişler ve Dürzîlere komşu olduklarından dolayı da Dürzî diye isimlendirilmişlerdir" dediğini

¹¹³ Bkz. Temimi, Mehmed Refik – Behçet, Mehmed, *Beyrut Vilayeti: Cenûbi Kısmı*, Beyrut 1915-1917, 1/16.

¹¹⁴ Bkz. Öz, "Dürzîlik", *DİA*, 10/46.

¹¹⁵ Bkz. Abû İzzeddin, Nejla M., *The Druzes A New Study of Their History, Faith and Society*, Leiden 1984, s. 172-173.

¹¹⁶ Bkz. Abû İzzeddin, Nejla M., *ed-Dürûz fi't-Tarih*, Beyrut 1985, s. 221.

naklettiklerini ancak her iki iddianın da sabit olmadığını belirtir.¹¹⁷ İsa İskender el-Ma'luf ise Ma'noğullarının Müslüman Arap olduklarını ileri sürer ve şöyle der:

“Tercih edilen görüş Ma'niler'in Müslüman Araplardan olduğudur. Tarihçiler de bu şekilde beyan ederler: Çok evlilik, Avrupa'da ve kendi memleketlerinde cami inşa ettirmeleri, hac emirliğini istemeleri, kendi idarelerini İslâm beldelerinde ve şehirlerinde yaymaları, Lübnan'ın idaresini Müslüman Şihabi emirlerinden miras olarak almaları, adetlerinin ve ahlâk anlayışlarının Arap olması, Müslüman aileler ve kabilelerle olan ilişkileri, isimlendirmeleri (çocuklarına verdikleri isimler)... Bunların hepsi onların Arap ve Müslüman olduklarının delilleridir.”¹¹⁸

Şıdyak, el-Ma'n'ın Necd ve Diyar-ı Rebia'dan Halep havalisine gelip, XII. asrın başlarından itibaren Haçlılar ile savaştan sonra Şûf'a yerleşen Ma'n b. Rebi'a el-Eyyûbî'den geldiğini ifade ediyor.¹¹⁹ Betts de Ma'noğullarının Rebia kabilesinden olduklarını, ilk Haçlılar dönemi boyunca el-Cezire diye bilinen, Fırat ve Dicle arasındaki Yukarı Mezopotamya'dan Şûf bölgesine göç ettiğini bildirir.¹²⁰

Abû İzzeddin'e göre (her hangi bir kaynak vermeksizin) Şûf o sıralarda boş bir ülkeydi. Daha sonraları Ma'n ailesi Tenûhiler tarafından güzel bir şekilde karşılandı, yardımları ile Ma'n ailesi evler yaptı ve çadır hayatından vazgeçti. Bu bölge köylerle doldu.¹²¹ Ma'n ailesi bugün Lübnan'ın en büyük Dürzî kasabası olan Ba'qlin şehrine yerleşti. Ma'noğullarının bu bölgedeki Dürzîler tarafından hemen benimsenmesine bakarak onların çok öncelerden Dürzî inançlarını benimsemiş olmaları gerektiği fikrine ulaşabiliriz. Çünkü Dürzîler 435/1043 senesinden sonra mezhebe davet kapılarını kapatmış ve fırkaya girişi iptal etmiştir. Ancak Betts bu görüşe şüpheyle yaklaşır:

“Ma'n ailesinin bu bölgeye girmeden önce Dürzî fırkasına tâbi olduğu fikrinden şüphelenmek için küçük bir sebep vardır. Şöyle ki, II. Fahreddin'in (1019/1610) saltanat yıllarından sonra ortaya çıkan Canbulat ailesinin durumunda olduğu gibi, Ma'n ailesinin kendisine girişi kabul etmeyen dinî bir

¹¹⁷ Bkz. el-Muhibbi, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki, *Hulâsâtü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hadi'l-Aşer*, Beyrut trz., 3/266.

¹¹⁸ Bedevi, *a.g.e.*, 2/634.

¹¹⁹ Bkz. Baysun, M. Cavit, “Ma'n”, *İ.A.*, İstanbul 1957., 7/268.

¹²⁰ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 71.

¹²¹ Bkz. Abû İzzeddin, *The Druzes*, s. 179.

mezhebe kabul edilmesi, Dürzî cemaatinin 434/1042'de davet kapısının kapanmasından itibaren bozulmadan kaldığı teorisine ciddî bir tehdit oluşturmaktadır."¹²²

Ma'noğulları, Şihabiler ile ittifak etti. Hatta bu ittifakın daha güçlü olması için aralarında akrabalık bağları oluşturdular. Ma'noğullarının bu ilk devredeki faaliyetleri büyük bir ehemmiyet arz etmemekle beraber nüfuzları gitgide artmıştır. O sıralarda bu havaliye hâkim durumda olan el-Tenûh, akraba ve rakipleri olan A'lamu'd-Dîn kolu ile uzun mücadeleler sonunda zayıf düşüp iki kola ayrılmıştı. XVI. asra doğru Suriye'nin Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra Ma'noğulları tarih sahnesinde daha fazla görünmeye başladı. Yavuz Sulatan Selim'in Kölemen seferi esnasında Ma'noğullarının başında emir I. Fahreddin bulunuyordu. 922/1516 senesinde Mercidabık muharebesinde başlangıçta Kansu Gavri'nin maiyetinde bulunan ve harbin en şiddetli zamanında Osmanlıların galip geleceğini anlayan I. Fahreddin firar ederek Sultan Selim tarafına geçti ve ona sadakatini arz etti. Yavuz'un itimadını kazanan I. Fahreddin kendisine sancak beyliği verilmesini temin etti ve Cebel-i Lübnan'daki üstünlük bu suretle Ma'noğullarına geçmiş oldu. I. Fahreddin uzun bir emirlik devrinden sonra 951/1544 senesinde Şam Beylerbeyi tarafından izale edilmiş ve yerine oğlu Korkmaz geçmiştir.¹²³

Osmanlı hükümeti Mısır ve Suriye vergilerini korsan tecavüzüne maruz bırakmamak için karayolu ile İstanbul'a getirmek yolunu tutmuştu. Bu hazineyi götüren kervan Cûn Akkar'da çapulcuların baskınına uğradı. Bu hadise Ma'noğullarının üzerinde kaldı. Bu hadiseyi gerçekleştirme ihtimalleri az olmakla birlikte, pek de muti olmayan Dürzîleri yola getirmekle görevlendirilen Mısır valisi İbrahim Paşa, Ma'noğlunu Şam'a çağırttı. Emir Korkmaz bu davete icabet etmeyerek asi tavır takınca onu itaat altına almak için askeri harekâta girişti. Mağlup olan ve mukavemeti kırılan Korkmaz, sarp bir kayalıktaki Şakif Tirun'a iltica ederek orada ya kederinden ya da zehirlenerek öldü (993/1585).¹²⁴

Korkmaz'ın ölümünden sonra yerine oğlu ve Ma'noğullarının en güçlü emirî olan II. Fahreddin (980-1045/1572-1635) geçti. II. Fahreddin, annesi tarafından Mârûnî "el-Hazin" ailesinin yanına gönderildi ve orada terbiye edildi. II. Fahreddin büyüdüğü zaman dayısı tarafından Şûf emirliği kendisine

¹²² Betts, *a.g.e.*, s. 71.

¹²³ Bkz. Baysun, "Ma'n", *İA*, 7/268; Tekindağ, "Dürzîler", *İA*, 3/668.

¹²⁴ Bkz. Baysun, "Ma'n", *İA*, 7/269.

iade edildi. O, babasından dolayı Osmanlı'ya karşı kin beslemekteydi ve müstakil bir Lübnan devleti kurmak hülyasına kapılarak, bütün faaliyetlerini bu gayenin tahakkukuna hasretmişti.¹²⁵ P. Hitti, II. Fahreddin'in üç gayesinin olduğunu ve bu gayelerini gerçekleştirmek için uğraştığını söyler: "Büyük Lübnan devletini kurmak, bölgeyi Konstantinopol'e (İstanbul) bağlayan silsilenin son halkasını da koparmak ve Lübnan'ı ilerleme ve çağdaşlaşma yolu üzerinde kurmak."¹²⁶

II. Fahreddin devrinde, Osmanlı İmparatorluğunun gerileme devrine girmesi O'nun bu gayelerine matuf bazı başarılar kazanmasına sebep olmuştur. Fahreddin ilk etapta, Osmanlı ile iyi geçinmiştir. Bu sebeple hükümetle kendisini karşı karşıya getirecek olaylardan kaçınmıştır. Bu gaye ile vergilerini zamanında ödüyor, hükümetin idaresindeki yerlere taarruz etmiyor, Osmanlı ordularına karşı gelmekten sakınıyordu. Bunun yanında, mahalli emirlerle mücadele ederek hâkimiyet sahasını genişletiyor, başıboş sekbanları¹²⁷ toplayıp bunlardan meydana gelen ve sayıları on bin olarak tahmin edilen bir ordu oluştuyordu.¹²⁸ Bölgedeki Ebû Seyf Yusuf gibi rakiplerini bertaraf ederken Canbulatoğlu Ali Bey tarafından büyük destek gören II. Fahreddin 1016/1607 senesinde Canbulatoğlu-Osmanlı mücadelesinde Canbulatoğlu Ali Bey'e yardıma gitti. Oruç ovasında yapılan muharebede celâli reislerinin hezimete uğraması üzerine II. Fahreddin kaçmış ve kalelerinden birine sığınmıştır.¹²⁹ II. Fahreddin'in Osmanlı idaresine karşı ilk isyanı Canbulatoğlu ile yaptığı ittifak sonucunda gerçekleşmiştir. Bu isyan sonunda II. Fahreddin özür beyan etmiş ve affedilmiştir.

Hayallerinden vazgeçmeyen II. Fahreddin kendine yeni müttetikler aramaya başlamıştır. Önce sadakatinin göstergesi olarak annesini Şam'a gönderdi. Bu gaye ile kendisinin *Godefroy de Bouillon* neslinden geldiğini ve neticede *Lorraine* hanedanına mensup bulunduğunu iddia ederek¹³⁰

¹²⁵ Bkz. Baysun, "Ma'n", *İA*, 7/269.

¹²⁶ Hitti, Philip K, *The Near East in History*, New York 1961, s. 451.

¹²⁷ Sekban: Yeniçeri ocağına bağlı, tüfekli asker.

¹²⁸ Bkz. Nâima, Mustafa b. Muhammed el-Halebi, *Tarih-i Nâima Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulasati Ahbari'l-Hafikayn*, İstanbul 1280, 2/119; el-Muhibbi, *a.g.e.*, 3/267.

¹²⁹ Bkz. Nâima, *a.g.e.*, 2/16.

¹³⁰ II. Fahreddin'in ortaya attığı bu tezle Dürzîlerin menşeiini Hristiyan Fransız askerlerine dayandıran tez birbirini tamamlar niteliktedir. Selahaddin Eyyûbi'nin Kudüs'ü fethinden sonra işbirliği içine giren Hristiyan Fransız askerleri ile İsmâîlîler birleşerek yeni bir cemiyet teşkil etmiştir. Eskiden beri tek prensite itaate alışkın olan ihtiyar Haçlılar, Dürzîleri de tek prensite alıştırdıkları gibi onları da monarşik bir rejime tabi tuttular. Müşterek bir anlaşmadan sonra da hâkimiyet Godefroy de Bouillon ailesinden olan bir

Toskana dukaları ile akraba çıkmaya çalışmış¹³¹, Mârûnîler ve eski düşmanı Seyfoğulları ile temasa geçerek yardım talep etmiş, sekban toplamaya devam etmiş, yöredeki sancaklarla ilgilenerak bunları kendisine bağlamaya çalışmış, taahhüt ettiği vergileri aksatmıştır. Osmanlı hükümeti gerçek niyetini bu şekilde açığa vuran II. Fahreneddin'i dize getirmek için Hafız Paşa'yı görevlendirmiştir. Bunun üzerine Hafız Paşa 60 gemi ile desteklenen bir kara harekâtına girişmişti. Bu saldırı karşısında dayanamayacağını anlayan II. Fahreneddin yerine büyük oğlu Ali'yi emir, kardeşi Yunus'u da yardımcı olarak tayin ettikten sonra bir Fransız gemisi ile İtalya'ya kaçmıştır (1022/1613). Osmanlı kaynaklarında bu kaçışın gayesinin Avrupa'dan yardım temin etmek olduğu belirtilir.¹³²

II. Fahreneddin nihayet Avrupa'dan yardım almayı başarmış ve 5 Floransa gemisi ile Suriye sahillerine asker ve top çıkarmaya başlamıştı. Ancak Osmanlı tenkil kuvvetlerinin araya girmesiyle Dürzîler dağlara, Frenkler de gemilerine kaçtılar. Asiler bir müddet daha direnmişlerse de aldıkları birkaç yenilgiden sonra Emir Ali ve Emir Yunus boyun eğmeye mecbur oldular.¹³³ İran ile ilgili meselelerle meşgul olan Osmanlı, Dürzîlerle daha fazla uğraşmak istemediğinden Emirliğin Ali'de kalması ve bunun yanında başka bir kısım şartlarla II. Fahreneddin'in Lübnan'a dönmesine müsaade etti (1028/1618). Ancak eski emellerinden vazgeçmeyen II. Fahreneddin bir taraftan kendini ıslah olmuş biri gibi gösterirken diğer taraftan güç topluyor ve Fransızlara hoş görünen hareketler yapıyordu. Yeterince güçlü olduğunu hisseden ve Osmanlı tahtında yaşanan karışıklıklardan¹³⁴ istifade etmek isteyen II. Fahreneddin Şam Beylerbeyi ile mücadeleye girişti. 1033/1623'de bir Dürzî kıtası olan *Ancar*'da (Ayncar) Hannak Mustafa Paşa'yı esir etti. 1037/1627'de Trablus beyi Yusuf Paşa'yı mağlup ederek, topraklarını yağmaladı.¹³⁵ 1041/1631 senesine doğru hâkimiyet alanını hemen hemen Anadolu'ya kadar uzatmış bulunuyordu. Hâkimiyet alanını genişletmesi bölgedeki nüfuzlu Arap aileleri arasında tepkiye neden olmuştur. Bu olaylar üze-

---

Frank senyörünün eline verildi. Krallık tacının irsen intikali kabul edildiğinden daha sonra Dürzî hükümdarı olan II. Fahreneddin irsî olarak elde ettiği krallık tacı dolayısıyla Lorainne hanedanından ve birinci Kudüs kralı soyundan gelmiş oluyordu.

¹³¹ Bkz. Tekindağ, "Dürzîler", *İA*, 3/669.

¹³² Bkz. Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, İstanbul 1286/1869, 1/359.

¹³³ Bkz. Nâima, *a.g.e.*, 2/119 v.d.

¹³⁴ II. Fahreneddin'in Şam beylerbeyi ile mücadeleye giriştiği sıralarda II. Osman katledilmiş yerine I. Mustafa yeniden tahta çıkmış, onun bir yıl aradan sonra azledilmesini müteakip yerine küçük yaşta IV. Murat getirilmiştir (1623).

¹³⁵ Bkz. Nâima, *a.g.e.*, 2/240; el-Muhibbi, *a.g.e.*, 3/267.

rine Padişah IV. Murad, II. Fahreddin'in izalesine karar verdi ve bununla ilgili olarak Küçük Ahmet Paşa'yı görevlendirdi. Osmanlı ordusu kısa zamanda Ma'noğullarının hâkimiyeti altındaki yerleri ele geçirdi. Suriye sahillerini abluka altına almış bulunan Osmanlı donanması sebebiyle Avrupa'ya da kaçamayan II. Fahreddin, oğulları Mesud ve Hüseyin ile birlikte teslim oldu ve İstanbul'a gönderildi.¹³⁶ Bir müddet Yedikule'de hapsedildikten sonra, Revan seferine gitmiş bulunan padişahın emriyle oğlu Mesud ile beraber idam edildi (1045/1635). Hüseyin Bey ise Galata Sarayı'na alındı. Burada kendini ispat eden Hüseyin Bey kısa süre sonra yüksek makamlarda görevler üstlendi. Şah Cihan'ın göndermiş olduğu sefire karşılık olarak Hindistan'a tayin olmuş, Hindistan'a giderken Sayda ve Hasbeya'ya uğramış, burada amcasının oğlu Ahmet ve Şihaboğulları tarafından karşılanarak kendisine emirlik teklif edilmiştir. Hüseyin Bey ise devlette bunca seneler hizmet ettikten ve yüksek mevkilerde vazife yaptıktan sonra Dürzî Emiri olamayacağını söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.¹³⁷ II. Fahreddin'in idam edilmesiyle Ma'noğulları bölgedeki güçlerini büyük oranda kaybettiler.

Ma'noğulları'nın en kudretli emirlerinden olan II. Fahreddin'in dini inancı hakkında farklı iddialar ortaya atılmaktadır. II. Fahreddin'in küçükken yanlarında yetiştirdiği el-Hazin ailesinin Hıristiyan olması ve onun en yakın adamı olan Şeyh Ebû Nadir el-Hazin'in de aynı aileden olması, Avrupa'yla olan münasebetleri onun Hıristiyan olduğu iddialarına sebep olmuştur.¹³⁸ Abdurrahman Bedevi ise Emir Fahreddin'in Cebelü'd-Dürûz yani Şûf bölgesinin idarecisi olması, dinin korunması gereken emirlerinde (şairinde) müsamahakâr davranması sebebiyle onun Hıristiyan ve Dürzîlere yaklaştırıldığı izleniminde olduğunu belirtmektedir.¹³⁹

II. Fahreddin'in yerine kardeşi Yunus'un oğlu Emir Melhem 1044-1069/1634-1658 geçti. Emir Melhem, Dürzîlerin Yemenî kolunu temsil eden emir Ali ile mücadelesinin yanı sıra Osmanlı'nın Şam beylerbeyi İbşir Mustafa Paşa ile de mücadele ediyordu. 1065/1654 senesinde Emir Melhem Şam valisi ile anlaşarak, Safed bölgesinde hâkimiyeti ele geçirdi. Ancak dört sene sonraki ölümü üzerine Ma'noğulları hâkimiyeti büsbütün kırılmış ve Şihabilerin etkinliği artmaya başlamıştır. Melhem'in ölümünden sonra yeri-

¹³⁶ Tafsilatlı bilgi için bkz. Nâima, *a.g.e.*, 3/169.

¹³⁷ Bkz. Baysun, "Ma'n", *İA*, 7/272.

¹³⁸ Bkz. Baysun, "Ma'n", *İA*, 7/270.

¹³⁹ Bkz. Bedevi, *a.g.e.*, 2/634.

ne oğulları Korkmaz ile Ahmed geçmiştir. Emir Korkmaz Sayda valilerinden Mehmed Paşa'nın tedbiri ile 1073/1662 senesinde öldürülmüş, Emir Ahmed ise 1109/1697 senesinde ölmüştür. Ancak her iki emirin de evlat bırakmalarını sebebiyle Ma'noğulları sülalesi son bulmuştur.

3- Şihabiler (Şihaboğulları)

Kökenlerini halife Hz. Ömer zamanında Hicaz'dan hicretle Havran'a yerleşen Malik b. el-Haris b. Hişam el-Mahzûmî el-Kuraşî'ye dayandırırılar.¹⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa Şihabiler'in en ileri ceddinin Emir Haydar olduğunu söyler. "Uzun süre Cebel'de hükümet eden Şihab kumandanlarının en ileri cediti işte bu Emir Haydar'dır."¹⁴¹ Soyları, Hz. Peygamberin soyundan gelen Mekkeli Kureyş ailesine dayanmaktadır.¹⁴²

Şihabiler Nureddin Zengi devrine kadar Havran valisi olmuşlarsa da 557/1161 tarihinde el-Munkiz idaresinde Cebelü's-Şeyh (Hermon)'e yerleştiler ve Hasbeya'yı kendilerine merkez yaptılar. Haçlılara karşı yapılan muharebelere iştirak ettiler. 1109/1697 senesinde Ma'noğulları'ndan Emir Ahmed öldükten sonra, Osmanlı Devletinin muvafakatı ile Cebelü Lübnan büyükleri toplanarak Raşeyâ emiri Beşir b. Hüseyin el-Şihabi'yi Cebel Hâkim-i Umumi'si seçtiler. Ancak Yemeniler, Şihabiler'in hâkimiyetini kabul etmeyerek isyan ettiler. Bununla birlikte Şihabiler devrinde en önemli Yemenî-Kaysî mücadelesi, 1123/1711 senesinde A'lamu'd-Din prenslerinin Yemenî güçleriyle Haydar'ın Kaysî güçleri arasında, Şûf'daki Aynu'd-Dârâ'nın köylerinden birinde meydana geldi. Sonuçta Şihabiler ve diğer Kaysî aileler parlak bir zafer kazandılar.¹⁴³

Osmanlı hükümetinde sözü geçen Ma'noğlu II. Fahreddin'in oğlu Hüseyin Bey, Hasbeya Emirleri sülalesinden Haydar el-Şihabi'nin Dürzîlerin başına geçmesini temin etti. Emir Haydar o tarihte 12 yaşında olduğundan Beşir "nâib" sıfatı ile emarete kaldı. Beşir'in 1118/1706 senesinde Emir Haydar taraftarı Hasbeyalılar tarafından zehirlenmesini müteakip Haydar riyasete geçti. Faal bir emir olan Haydar, Yemenîlerin hâkimiyetini kırmış, başında Şihaboğullarının bulunduğu yeni bir feodal teşkilat kurmuştur. "Haydar, Sayda ve Trablus valilerine dayanarak, Dürzîlerle Mârûnîlerin mücadelesine mani olmuş, II. Fahreddin tarafından başlatılan Cebelü'd-Dürûz

¹⁴⁰ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/676.

¹⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, sadeleştiren: Dünder Günday, İstanbul 1983, 1/270.

¹⁴² Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁴³ Bkz. Betts, *a.g.e.*, s. 75.

ittihadını temine matuf gayenin gerçekleşmesine çalışmıştır. Şihabiler, Osmanlı valilerinin müdahalesine mukabil Lübnan'daki Şeyh adedini ziyadeleştirmek siyasetini takip ettiler ve bunun neticesinde Dürzî şeyhleri kuvvetlenerek Emir'i tazyike kalkıştılar."¹⁴⁴ Emir Haydar 1145/1732 senesinde öldü.

1142/1729 senesinde, Emir Haydar daha hayattayken, emareti oğlu Melhem'e bırakması üzerine Şihabiler'in yeni Emiri Melhem oldu. Melhem ilk olarak II. Fahreddin'den sonra ehemmiyetini kaybetmiş bulunan Beyrut Limanı'nın kendi nüfuzu altına verilmesini sağladı. "Şeyhler arasında tefrika meydana getiren Melhem, Müslüman ve Hıristiyan unsurlar arasında bir muvazene teminine muvaffak olmuştur."¹⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa emir Melhem devri ile ilgili şöyle der:

"Zamanında mukataaların mutasarrıfları itaat etmediklerinden, ölüme kadar savaş ve kavga eksik olmamıştır. Gerçekte hepsine galip gelmişse de zamanında halk rahat yüzü görmemiştir."¹⁴⁶

Melhem'in "çocuklarının çocuğu Katolikliği kabul ettiler. Bunları müteakip birçokları da Hıristiyan oldular. Bu suretle Cebelü Lübnan'da Hıristiyanların miktarı gittikçe artıyor ve bu hususta Avrupalı misyonerlerin büyük faaliyeti göze çarpıyordu. Dürzî emirlerinin de Hıristiyanlığa girmeye başlaması Hıristiyanların Cebelü Lübnan'da nüfuz sahibi olmasını temin etmişti."¹⁴⁷

Melhem'den sonra yerine kardeşleri Ahmet ile Mansur geçmiştir. Osmanlı hükümeti ise Kasım b. Ömer'in emirliğini kabul etmiş, ancak Ahmet ile Mansur'un mukavemeti karşısında ancak Hazir mıntıkası ile yetinmeye mecbur olmuştur. 1182/1768 senesinde emir Kasım Hıristiyan olarak ölmüştür. Kasım'ın yerine oğlu II. Beşir geçmiştir. Emir Mansur 1184/1770 senesinde Sayda valisi Derviş Paşa tarafından azil ve yerine Emir Yusuf tayin edilmiştir.¹⁴⁸ Cevdet Paşa ise Emir Mansûr hakkında şöyle söyler: "24 sene bütün nüfuzu ile hüküm sürdükten sonra ihtiyarlığından ötürü hükümetten çekilmiş, yerine kardeşinin oğlu Emir Yusuf b. el-Emir el-Melhem Cebel hâkimi olmuştur."¹⁴⁹

¹⁴⁴ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/676.

¹⁴⁵ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/676.

¹⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 1/270.

¹⁴⁷ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/676.

¹⁴⁸ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/676.

¹⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 1/270.

Emir Yusuf devrinde, kendisini Cezzar Ahmet Paşa'ya kabul ettiren II. Beşir amcası Yusuf'un yerine Lübnan valiliğine tayin edildi. Yusuf, Ahmed Paşa'ya şikâyet edince öldürüldü.¹⁵⁰ II. Beşir vasıtasıyla Hıristiyanlık Cebelü'd-Dürûz'da gitgide yayılmıştır. Cezzar Ahmet Paşa 1214/1799 senesinde Bonapart'a karşı Akka seferindeyken Emir Beşir'den yardım istendiğinde o, Cebel halkının kontrolden çıkmış olduğunu belirterek yardım edemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Cezzar Paşa Emir Beşir'e karşı kin ve hiddet beslemişti. Bonapart'ın Cezzar karşısında tutunabilmek için Beşir'e yolladığı "Kurtulmak için beni mümkün olduğu kadar çabuk görmek üzere bizzat gelmenizi veya birisini yollamanızı dilerim..."¹⁵¹ mektubuna II. Beşir cevap vermedi. Bunun üzerine Bonapart Emir Beşir'e yeniden öfkeli bir mektup yollamıştı. Bu mektup ise Sayda Müteselliminin eline geçerek Akka'ya, Cezzar Paşa'ya ulaştırıldı. Bu durumdan memnun olan Cezzar, daha sonraları Emir Beşir'den yardım istediğinde yine aynı gerekçelerle reddedince Cezzar'ın kini biraz daha arttı.¹⁵²

Cezzar Ahmet Paşa, Fransızların mağlup olarak Mısır'a çekilmelerinden sonra II. Beşir'i tazyik etmiş ve Cebel'e Emir Yusuf'un oğullarını tayin etmek istemiştir. Bu sırada padişah ile Cezzar'ın arası açılmıştır. Padişah Emir Beşir'e kaftan göndererek Cebelü'd-Dürûz, Teym vadisi, Baalbek ve Cübeyl beldelerinin idaresini ona verdi. Emir Beşir bu bölgelerden vergi toplamaya kalkışınca bölgedeki şeyhler Hasbeya ve Teym vadisi hâkimi olan Emir Kasım Şihabi ile birleşerek Cezzar'dan yardım istediler. Buna karşı Emir Beşir de Şam valisi Abdullah Paşa'dan yardım istedi. Cebel halkının çoğunluğunun Cezzar tarafını tutması üzerine Emir Beşir savaşı kaybetti ve hemen Mısır'a kaçtı.¹⁵³

Fakat Beşir orada Mehmet Ali Paşa'nın dostluğunu kazandı. Cezzar'ın 1804'deki ölümünden sonra geri dönen Beşir amcazadelerini öldürttü (1222/1807). Bundan sonra Dürzîler üzerinden tazyik kalkmış ve Osmanlı hükümetine daha itaatkâr bir tutum sergilemişlerdir. 1225/1810 yılında Vehhabilerin Şam önlerine gelmesi üzerine II. Beşir tarafından Beşir Canbulat komutasında gönderilen kuvvetin Şam'a girmelerine vali Yusuf

¹⁵⁰ Bkz. Yazarı yok, "Beşir Şihabi", *İA*, İstanbul 1979, 2/573.

¹⁵¹ Karal, *a.g.e.*, 5/40.

¹⁵² Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 4/1725.

¹⁵³ Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 4/1748-1749.

Paşa tarafından izin verilmemiştir. Bunun üzerine Şam valisi Yusuf Paşa kaçırılmıştır.¹⁵⁴

Süleyman Paşa'nın ölümünden 1235/1819 bir müddet sonra, Akka'nın Türk valisi Abdullah Paşa, Şam valisi Derviş Paşa ile bozuşunca Beşir, Abdullah Paşa tarafını tuttu ve ona yardım gönderdi. Bunun üzerine Emir Beşir'in rakibi olan Şeyh Canbulat, Emir Abbas eş-Şihabi'yi "Lübnan Emiri" ilan etti. Bu durum karşısında Emir Beşir tekrar Mısır'a gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Mehmet Ali Paşa İstanbul'da efkârı II. Beşir ve Abdullah Paşa lehine çevirmeğe muvaffak oldu. Bu suretle Beşir tekrar Suriye'ye gidebildi ve Lübnan'da iktidarı ellerine alan öz kardeşlerine ve Canbulat ailesinden eski arkadaşlarına karşı muvaffakiyetli mücadelelere girişti. 1241/1825 senesinde Şeyh Canbulat idam edildi.¹⁵⁵

İbrahim Paşa'nın 1247/1831'deki Akka kuşatması esnasında Dürzîlerin çoğunlukta bulunduğu Sur, Sayda gibi bölgeler hiçbir karşı koyma olmadan teslim olmuşlardır.¹⁵⁶ II. Beşir, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti ile 1249/1833 tarihinde yaptığı Kütahya anlaşmasından sonra bütün kuvveti ile Mısırlılara yardım etti ve Cebelü'd-Dürûz'da oldukça geniş bir muhtariyet kazandı.¹⁵⁷

Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Lübnan'daki Dürzîleri ve Hıristiyanları silahsızlandırmayı ve askere çağırılmayı denemesi onun için hayati bir hata olmuştur. Bu durum hayatını dağlarda hür bir şekilde geçiren dağlıların hayat prensiplerine tersti ve bu da Mısır hükümetine karşı genel bir isyan neticesini verdi (1253/1837). O sıralarda Dürzîler Şibl el-Uryan'ın liderliği altındaydılar. Dürzîler çetin bir direniş için erişilmez karargâhları olan ve Şam'ın güneydoğusunda bulunan el-Laja'ya çekildiler.¹⁵⁸ Dürzîlerin bir kısım başarılar elde etmesi üzerine İbrahim Paşa Beytû'd-Din'de ikâmet eden ve Mârûnîleri elinde tutan II. Beşir'den yardım istedi. O da bir beyanname yayınladı. Dürzî isyanının Havran'dan Cebel'e sıçraması ve Şibl el-Uryan'ın teslim olmasında bu beyannamenin tesiri büyük olmuştur. Liderlerinin teslim olmasından sonra da isyan yer yer devam etti. 1254/1838 sonlarına doğru başlıca Dürzî reisleri İbrahim Paşa'nın karargâhına çağırıldı.

¹⁵⁴ Bkz. Tekindağ, "Dürzîler", *İA*, 3/671.

¹⁵⁵ Bkz. Tekindağ, "Dürzîler", *İA*, 3/671.

¹⁵⁶ Bkz. Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, 11/402.

¹⁵⁷ Bkz. Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/672.

¹⁵⁸ Bkz. Hitti, *The Origins of the Druze People and Religion*, s. 8.

Silahsız olarak bu davete gelen emirlerin bir kısmı hapsedildi, bir kısmı da öldürüldü. Bu olay bir müddet sükûnu sağlamışsa da Dürzîlerin kalbinde derin izler bıraktı. Dürzîler yeniden ayaklanmak için fırsat kolladılar. İbrahim Paşa'nın Mârûnî ve Dürzîlerin silahlarının toplanmasını emretmesiyle birlikte hem Mârûnî hem de Dürzîler isyan etti.¹⁵⁹ 1254/1838 ayaklanmasında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Vadi't-Teym'de Dürzîleri yendiği zaman, Mısır askerleri Dürzîlerin mabetlerini tahrip ederek yıkmışlar, özellikle de o zamanlar Mısırlılar ile beraber olan II. Beşir Şihabi'nin askerleri Dürzîlerin sırlarını ve iç yüzlerini anlatan pek çok yazma eser ele geçirmiştir.¹⁶⁰ Bugün dünyanın çeşitli yerlerinde, özellikle Fransa'da bulunan Dürzî risaleleri İbrahim Paşa devrinden kalmıştır.

II. Beşir Cebel'deki kabileler arasında iyi bir denge tesis etmişti. İbrahim Paşa Mârûnîleri Osmanlı taraftarı olan Müslümanlara karşı kullanmış ve bu dengeyi bozmuştu. II. Beşir Dürzîleri baskı altında tutabilmek için harekete geçince Dürzîler 1257/1841'de Deyru'l-Kamer'deki başkenti kuşattı. Bu hareket, Bâbiâli'nin bölgede tekrar hakimiyetini tesis için harekete geçmesine sebep oldu. Bu imkândan faydalanan Dürzîler, Mârûnîlere saldırdı. Bölgedeki Ortodoks Hıristiyanları da Dürzîleri destekledi.¹⁶¹ 1257/1841 yılında Mehmet Ali Paşa isyanının bastırılması üzerine, Mısırlıları sonuna kadar destekleyen II. Beşir azledildi ve yerine aynı aileden Beşir Kasım Melhem tayin edildi. 1261/1845 senesinde Mârûnîler, Dürzîlere saldırdılar. Dürzîlerde intikam için manastırları basıp, rahipleri öldürdüler. Çatışmaların sona ermesinden sonra bölgenin idari yapılanmasında yeni düzenlemeler oldu.¹⁶²

4- Canbulatlar (Canbulatoğulları)

Canbulatlar, Kilis ve Halep taraflarında ortaya çıkan ve daha sonra Lübnan'a kadar yayılan bir Türk veya Kürt Dürzî ailesidir. Bu ailenin atası Kasım Bey'dir. Canbulatlar ismini Canbulat b. Kasım el-Kürdî'den alırlar. Kaynaklarda "İbn Arabî" ve "İbn Arabu" künyesi ile de yâd edilen bu zatın çocukluğunda bir müddet Osmanlı sarayında bulunduğu ve sonra Kilis Emaretine tayin edildiği görülüyor.¹⁶³ Kilis sancağı kendisine ocaklık olarak verilmiştir. Canbulat, Halep civarını eşkiyadan temizlediği için büyük bir şöhet

¹⁵⁹ Bkz. Firro, *a.g.e.*, s. 66-79; Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/672.

¹⁶⁰ Bkz. Hasan, Hasan İbrahim, *Tarihu'l-İslâm es-Siyasi ve'd-Dini ve's-Sekafi ve'l-İctimai*, Beyrut 1991, 4/252; İzmirli, "Dürzî Mezhebi", *DİFM*, c. I, sy. 2, s. 36.

¹⁶¹ Bkz. Komisyon, *a.g.e.*, 11/449.

¹⁶² Bkz. Komisyon, *a.g.e.*, 11/450; Gökbilgin, "Dürzîler", *İA*, 3/674.

¹⁶³ Bkz. Süreyya, Mehmet, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1311, 2/61.

kazanmış, II. Selim zamanında yapılan Kıbrıs seferine iştirak ettikten sonra 980/1572'de Kilis'te vefat etmiştir. Suriye'de Canbuladiye denilen bu ailenin menşei, rivayete göre Eyyûbîler'e dayanır.¹⁶⁴

Muhibbi ise Canbulat aşiretinin Kilis livasındaki bir Kürt aşireti olduğunu, bu aşirete ilk başkanlık eden kimsenin Ali b. Canbulat olduğunu ve onun ardından gelen en büyük liderin Kilis emirliğini üstlenen Hüseyin Paşa b. Canbulat el-Kürdî olduğunu belirtir.¹⁶⁵

Hüseyin Paşa, Canbulat b. Kasım el-Kürdî'den sonra aşiretin liderliğini üstlenmiştir. Osmanlı Hükümeti tarafından Kilis sancağı ocaklık olarak kendisine verilmiş, daha sonra muhtelif beylerbeyiliklerde bulunmuş ve en sonunda vezaret makamına getirilmiş bir şahıstır. Cigalazade Sinan Paşa'nın İran serdarı olarak tayin edilmesi üzerine azledilen Nasuh Paşa'nın yerine Halep valiliğine tayin edildi. Nasuh Paşa'nın ocaklık olarak sancak beyi bulunanlara eyalet tevcihinin kanunlara aykırı olduğunu ileri sürerek şehri teslim etmemekte direnmesi üzerine Hüseyin Paşa şehri üç ay kuşattı ve Halep kadısının aracılığı ile kaleye girmeyi başardı.¹⁶⁶ Ardından Cigalazade Sinan Paşa komutasındaki İran seferine katılmak üzere yola çıktıysa da orduya katılmakta gecikti. Ordunun yenilmesi üzerine bu yenilgiden sorumlu tutuldu ve 1013/1604 senesinde Cigalazade tarafından idam ettirildi.

Canbulat ailesinin ne zaman Dürzî inancını benimsediği konusunda Kemal Canbulat şöyle der: "Dürzî inançlarını ilk olarak ne zaman benimsediğimizden kesin olarak emin değiliz. Kuvvetle muhtemeldir ki bizim atalarımız Aley bölgesinde yaşamaya başladıkları zaman zaten Dürzî idiler."¹⁶⁷

Hüseyin Paşa'nın idamından sonra yerine yeğeni Ali Paşa geçti. Osmanlı kaynaklarında Canbulatoğlu namı ile anılan ve Celâlî reislerinden biri olarak gösterilen Ali Paşa, Halep'te vekili bulunduğu amcası Hüseyin Paşa'nın idamını müteakip derhal 20.000 kişi kadar bir kuvvetle hükümete karşı vaziyet alan ve epeyce uğraştıran bir asidir. Hükümet o sıralarda Avusturyalılar ile harp halinde bulunduğundan, dâhili gailelerin artmasından çekinmiş ve Halep eyaletini ona tevcih etmek suretiyle Ali Paşa'yı oyalamak istemiş-

¹⁶⁴ Bkz. İlgürel, Mücteba, "Canbolatoğulları", *DİA*, İstanbul 1993, 7/144; Öz, "Dürzilik", *DİA*, 10/46; Bedevi, *a.g.e.*, 2/632-633; Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Canbulat", *İA*, İstanbul 1977, 3/22.

¹⁶⁵ Bkz. el-Muhibbi, *a.g.e.*, 2/85.

¹⁶⁶ Bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, 1/291.

¹⁶⁷ Betts, *a.g.e.*, s. 71.

ti.¹⁶⁸ Hükümetin zor durumda oluşunu fırsat bilen Canbulatoğlu Trablusşam hâkimi Seyfoğlu Emir Yusuf üzerine yürüyüp onu Hama'da mağlup etti ve şehri kuşatma altına aldı. Seyfoğlu'ndan büyük paralar alarak ve onunla akrabalık kurarak anlaşma yaptıktan sonra Lübnan'da Dürzî reisi Ma'noğlu II. Fahreddin ile birleşti ve Şam askerleriyle olan eski düşmanlığı sebebiyle onlarla mücadeleye girişip galip geldi. Halkın bütün mal ve mülküne el koyup yağma ve talanda bulundu. Daha sonra Halep'e döndü. Bu olaylardan sonra Ali Paşa hemen hemen müstakil bir hükümdar tavrı takınmış, nüfuzu Hama'nın kuzeyinden Adana civarına kadar uzanmış, hatta buralarda adına para bastırıp hutbe okutmuştur. Emir Fahreddin'in tesiri ile başta Toskana olmak üzere bazı Avrupa Devletleriyle bir anlaşma yapmıştır.¹⁶⁹ Hatta Ali paşa Osmanlı askeri sistemine benzer bir ordu teşkil ettirmiştir.

Celâli isyanlarının bastırılması sırasında sadrazam Kuyucu Murat Paşa 1016/1607 senesinde Oruç ovasında Ali Paşa ile Fahreddin'i büyük bir hezimetle uğratmıştır. Bu hezimetten sonra Ali Paşa önce Kilis'e oradan da Halep'e kaçmıştır. Daha sonra amcası Haydar Bey vasıtasıyla padişah I. Ahmet'ten af dilemiş, özrü kabul edilmiş ve Temeşvar Beylerbeyi olarak atanmış ancak daha sonra 1020/1611 senesinde Kuyucu Murat Paşa'nın emriyle idam edilmiştir. Bu hadiselerden sonra Canbulatoğulları'nın Kilis ve Halep'te saklanmağa mecbur kaldıklarını ve 1040/1630'da Canbulat b. Said ile oğlu Ribah'ın Emir Fahreddin tarafından yapılan davet üzerine Lübnan'a giderek Şûf'a yerleştiklerini görüyoruz. 1050/1640 senesinde Canbulat'ın ölümünden sonra yerine oğlu Ribah ondan sonra da ailenin başına Ali b. Ribah geçmiştir. Ali b. Ribah Lübnan'daki meşhur Tenûh ailesinden kız alarak bu nüfuzlu aileye intisap etti. Kayınpederi Şeyh Kaplan'ın ölümünü müteakip meşayihinin reyleriyle Şûf'ta "Şeyhü'l-Meşayih" olmuştur. Yusuf eş-Şihabi'nin Cebelü Lübnan emirliği sırasında Ali Canbulat ile Şeyh Abdüsselâm el-îmad arasında husumet meydana gelmiş ve bölge "Canbulatiler" ve Şeyh Abdüsselâm'a bağlı olan "Yezbekiler" olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁷⁰ Böylece 1191/1777 senesinde Canbulat ailesi iki gruba ayrılmış oldu.

Ali Canbulat'ın 1192/1778 senesindeki ölümü üzerine "Muhtara"da oturan oğlu Kasım, Canbulat kolunun liderliğine geçti. Burası Şûf bölgesinin

¹⁶⁸ Bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, 1/291.

¹⁶⁹ Bkz. Hammer, Joseph Freiherr von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Mehmet Ata, İstanbul 1333, 7/86.

¹⁷⁰ Bkz. Bedevi, *a.g.e.*, 2/633.

en yükseğindeki bir köydür ve günümüze kadar Canbulat ailesinin yerleşim yeri olmuştur.¹⁷¹

Kasım ile Şihaboğulları arasında ihtilaf meydana geldi. Bunun neticesinde Canbulatların bulunduğu yerler tamamıyla tahrip edildi. XIX. yüzyılda ailenin en meşhur siması, İbrahim Paşa'nın Şam'ı işgalinde büyük rol oynayan Said b. Beşir el-Canbulatî'dir. Beşir, Cebelü'd-Dürûz Emiri oldu. Bir süre sonra itaatsizlikleri sebebiyle kardeşi Hasan ile birlikte Cezzar Ahmet Paşa tarafından Sayda'da ikamete mecbur edildiler. Uzun süren hapislikten kurtulan Beşir ile Hasan Lübnan'a geri döndüler. Daha sonra emirlik makamına Beşir Muhtâre geçmiştir. Aile ondan sonra da bu bölgede güç ve nüfusunu devam ettirdi. Bu aileden olan Said Bey 1277/1860'da "Lübnan Vakası" diye bilinen karışıklıklarda önderlik yaptı. Daha sonra ele geçirilerek hapsedildi ve 1278/1861'de hapiste öldü. Bu ailenin kolları devam etmedi. Ancak bunların bıraktıkları mücadele ortamı bugünkü modern Lübnan'ın karışık siyasi hayatında hala etkili olmaktadır. Yaklaşık iki asırdan beri Dürzîler içerisinde en etkili ve en itibarlı aile Canbulatlardır.¹⁷²

Sonuç

Fırkanın günümüze kadar olan tarihçesi incelendiği zaman görülmektedir ki davetin ilk ilan edildiği 1017 senesinden günümüze kadar Dürzî toplumu tam bir birliktelik sağlayamamış, iç çekişmelere ve dış müdahalelere maruz kalmıştır. Dürzî davetinin daha ilk ilanında Hamza b. Ali ve Neştekin ed-Derezî arasında, fırkanın liderliği hususunda kendini gösteren iç çekişmeler ve el-Hakim bi-Emrillah'ın ortadan kaybolmasından sonra halifelik makamına geçen oğlu ez-Zâhir'in 412-427 (1021-1035) fırka mensuplarına uyguladığı baskılar Dürzîliği daha başlamadan yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmış; Muktena Bahaüddin'in liderlik kabiliyeti sayesinde Dürzîlik varlığını devam ettirebilmiştir. Fırka içerisindeki mücadeleler daha sonraki dönemlerde de devam etmiş, 922 (1516) senesinde Yavuz Sultan Selim ile Kansu Gavri arasındaki mücadelede fırkayı temsil eden Buhturlar Memlûklü safında yer alırken I. Fahreddin liderliğindeki Ma'noğulları ise Osmanlı tarafını tutmuşlardır. Bütün bu karışıklara rağmen fırka varlığını devam ettirmeyi bilmiş ve günümüze kadar Orta Doğu coğrafyasında etkin roller üstlenmiştir.

¹⁷¹ Bkz. Bedevi, *a.g.e.*, 2/633.

¹⁷² Bkz. İlgürel, Mücteba, "Canbolatoğulları", *DİA*, 7/144; Öz, "Dürzîlik", *DİA*, 10/46-47; Bedevi, *a.g.e.*, 2/633; Tekindağ, "Canbulat", *İA*, 3/22-23.

Fırkanın görüşlerinin temeli Dâru'l-Hikme'deki İsmaili Hikmet Meclislerinde atılmıştır. Dolayısıyla itikadi görüşlerinin temelini Batınî yorumlar ve karmaşık felsefi açıklamalar oluşturmaktadır. Bununla birlikte davet kırsal kesimde taban bulmuştur. İlk bakışta bir çelişki gibi görünen bu durumun birkaç sebebi vardır: 1- Davetin teşekkül sürecinde Fatımî halifesi el-Hâkim bi-Emrillah'ın ciddi desteğini alması. 2- Fırkanın İsmaili bir çevreden neşet etmesi batını yorumlara aşına bir toplum tarafından kolayca benimsenmesine sebep olmuştur. 3- Dönemin toplum yapısı gereği, geniş ailelerin önde gelen liderlerinin farklı gayelerle de olsa Dürzî davetini kabul etmesi halk tabakasının da Dürzî davetini kabulünü kolaylaştırmıştır.

İtikadi görüşlerinin temelini tevhid akidesi oluşturması sebebiyle fırka mensupları kendilerini *Muvahhidûn* olarak isimlendirir. Bununla birlikte fırka diğer insanlar tarafından *Dürzîlik* olarak bilinir. Bunun sebebi ise fırkanın görüşlerini açıklayarak insanlara davette bulunan ilk şahıs olan Neştekin ed-Derezî'ye nispet edilmeleridir. Ancak fırka mensupları Neştekin ed-Derezî'nin, fırkanın asıl kurucusu olan ve inançlarında kutsal bir makama sahip olan Hamza b. Ali ile giriştiği liderlik mücadelesi sebebiyle davetten irtidat ettiğini ileri sürerek Dürzîlik ismini reddederler.

Dürzî toplumunun etnik kökeni ile ilgili olarak tarih kitaplarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte gerek fırkanın itikadi görüşlerinden ve gerekse fırka mensuplarının yaşadığı bölgelerde yaşayan insanların etnik kökenlerinden hareketle onların Arap, Fars, Fenikeli, İsrailoğulları, Etiler, Anadolu Galatlarından oldukları ileri sürülmüştür. Bu iddialardan en dikkat çeken ise Avrupalı bilim adamları tarafından Dürzîlerin kökenini Comte de Deraux'a dayandıran görüştür. Dürzîler ise kendilerini Arap olduklarını kabul etmektedirler.

KAYNAKÇA

Abû İzzeddin, Nejla M., *The Druzes A New Study of Their History, Faith and Society*, Leiden 1984.

_____, *ed-Dürûz fi't-Tarih*, Beyrut 1985.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, sadeleştiren: Dünder Günay, İstanbul 1983.

el-Antâkî, Yahya b. Said b. Yahya, *Tarihu'l-Antâkî el-Ma'rûf bi-Sılati Tarihi Otihâ*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, Trablus 1990.

Avâcî, Galip b. Ali, *Firakün Muasıra*, Cidde 2005.

Bağloğlu, Ahmet, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürzîler*, Elazığ 2006.

Baysun, M. Cavit, "Ma'n", *İA*, İstanbul 1957, 7/268-272.

- Bedevi, Abdurrahmân, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1973.
- el-Beînî, Hasan Emin, *Cebelü'l-Arab Safahâtün min Târîhi'l-Muvahhidîn ed-Durûz*, Beyrut 1985.
- Betts, Robert Brenton, *The Druze*, New Haven 1988.
- el-Büstânî, Butrus, "Dürûz", *Dâiretü'l-Meârif*, Beyrut 1883, 7/671-677.
- Cemal Paşa, *Hatîrât*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2006.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcü'l-Lüğa ve Sıhahü'l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdülğafûr Attar, Mısır trz.
- De Vaux, B. Carra, "Derezî", *İA*, İstanbul 1977, 3/541-542.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri* (8. Baskı), Ankara 1996.
- Firro, Kais M., *A History of the Druzes*, Leiden 1992.
- Galib, Mustafa, *el-Harekâtü'l-Bâtıniyye fi'l-İslâm*, Beyrut trz.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Dürziler", *İA*, İstanbul 1977, 3/672-680.
- el-Hamevi, Ebû Abdillâh Şihabüddin Yakut b. Abdillâh Yakut, *Kitâbü Mu'cemi'l-Buldân*, Kahire 1906.
- Hasan, Hasan İbrahim, *Tarihu'l-İslâm es-Siyasi ve'd-Dini ve's-Sekafi ve'l-İctimai*, Beyrut 1991.
- Hammer, Joseph Freiherr von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Mehmet Ata, İstanbul 1333.
- el-Hatîb, Muhammed Ahmed, *el-Harekâtü'l-Bâtıniyye fi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Amman 1984.
- Hitti, Philip K, *The Origins of the Druze People and Religion*, New York 1928.
- _____, *The Near East In History*, New York 1961.
- Hüseyn, Muhammed Kamil, *Tâifetü'd-Dürûz Târîhuhâ ve Akâidühâ*, Kahire 1960.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu İbn Haldûn (Kitabü'l-İber)*, Beyrut 1391/1971.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut trz.
- İbn Tağriberdi, Cemalüddin Ebu'l-Mehasin Yusuf, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1970.

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid eş-Şeybani, *Tarihu İbni'l-Esir (el-Kamil fi't-Tarih)*, Mısır 1301/1885.

İbnü'l-İmad, Ebu'l-Felah Abdülhayy, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari Men Zeheb*, 1979.

İbnü'l-Kalânisi, Ebû Ya'la Hamza b. Esed b. Ali ed-Dimaşki, *Târîhu Ebî Ya'la Hamza İbni'l-Kalânisi (Zeylû Tarih-i Dimeşk)*, Beyrut 1908.

İbn Zâfir, Cemalü'd-Din Ali, *Ahbâru'd-Düveli'l-Münkati'a*, thk. Andoria Ferre, Kahire 1972.

İlgürel, Mücteba, "Canbolatoğulları", *DİA*, İstanbul 1993, 7/144-145.

İnan, Muhammed Abdullah, *el-Hâkim bi-Emrillâh ve Esraru'd-Da'veti'l-Fâtımiyye*, Kahire 1937.

İzmirli, İsmail Hakkı, "Dürzî Mezhebi", *DİFM*, c. 1, sy. 2-3, İstanbul 1926, ss. 36-99/177-234.

el-Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'şâ*, Mısır 1914.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1976.

Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, İstanbul 1286/1869, 1/359.

Kindermann, H., "Tenûh", *İA*, İstanbul 1974, 12-1/162-167.

Komasyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989.

Makarem, Sami Nasib, *The Druze Faith*, New York 1974.

el-Makrîzî "Ebû Abdillâh Anuştekin en-Neccari ed-Derezî" (el-Makrîzî, Takiyyü'd-Din Ahmed b. Ali, *İtti'âzü'l-Hunefâ bi-Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîne'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire 1996.

el-Muhibbi, Muhammed Emin b. Fazlillah b. Muhibbillah ed-Dimaşki, *Hulâsâtü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hadi'l-Aşer*, Kahire 1284.

Nâima, Mustafa b. Muhammed el-Halebi, *Tarih-i Nâima Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulasati Ahbari'l-Hafikayn*, İstanbul 1280.

en-Nemr, Abdül'mün'im, *eş-Şâ-el-Mehdî -ed-Dürûz Tarih ve Vesâik*, International Pres 1988.

Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul 2011.

_____, "Dürzîlik", *DİA*, İstanbul 1994, 10/39-48.

_____, "Hakim Biemrillah", *DİA*, İstanbul 1997, 15/199-201.

Patai, Rephael, "Druze", *The Encyclopedia Of Religion*, London 1987, 4/503-506.

Temimi, Mehmed Refik – Behçet, Mehmed, *Beyrut Vilayeti: Cenûbi Kısmı*, Beyrut 1915-1917.

Süreyya, Mehmet, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1311.

eş-Şek'a, Mustafa, *İslâm bilâ Mezâhib*, Kahire 1989.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Kahire 1357/1939.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Dürzîler", *İA*, İstanbul 1977, 3/665-672.

_____, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1954, 7/143-156.

_____, "Canbulat", *İA*, İstanbul 1963, 3/22-23.

W. C. Sm, "Druze", *Encyclopaedia Britannica (EB)*, London 1965, 7/709.

Yazarı Yok, "Beşir Şihabi", *İA*, İstanbul 1979, 2/573-574.

ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arûs*, Beyrut trz.

ez-Zirikî, Hayruddîn, *el-A'lâm-Kâmûsu Terâcîm Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müste'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut 1969.

<http://www.fortunecity.com/meltingpot/sanjacinto/708/druze.html>

الدرزية من نشأتها الأولى حتى يومنا هذا

الملخص

إن موضوع بحثنا هذا نبذة تاريخية عن الفرقة الدرزية من نشأتها سنة 1017 الى يومنا هذا. الفرقة الدرزية نشأت في القاهرة- مصر. ومع ذلك اضطرّ المجتمع الدرزي إلى الهجرة من القاهرة الى سوريا و لبنان بعد فقد أو غيبة أو موت الخليفة الفاطمي السادس الحاكم بأمر الله سنة 1021. بعد أن أغلق المقتني بهاء الدين باب الدعوة ومنع الدخول إلى الفرقة والخروج عنها بدأت الفرقة تتمثل من قبل السلالات الكبيرة التي التحقت بالفرقة من قبل. المتسبون لهذه الفرقة لهم دور أساسي في سياسة الشرق الأوسط مدى التاريخ.